ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη, σύμφωνα με τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975).

Το βιβλίο τυπώθηκε σε χαρτί
Ελεγχόμενης Καλλιέργειας Δέντρων (fsc)

1η έκδοση: Απρίλιος 2007

Deborah Stevenson, *Cities and Urban Cultures*
Deborah Stevenson, *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί*

© 2003, Open University Press UK Limited

© 2007, Εκδόσεις Κριτική ΑΕ για την ελληνική γλώσσα σε όλο τον κόσμο

Κεντρική διάθεση: Γκυλφόρδου 3, 104 34 Αθήνα, τηλ.: 210 82 11 470
e-mail: biblia@kritiki.gr
www.kritiki.gr

ISBN 978-960-218-521-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ 11

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ 21
Εισαγωγή: Η φαντασιακή σύλληψη μιας πόλης 21
Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί: Η δομή του βιβλίου 28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟΠΙΑ ΤΗΣ ΣΚΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΠΝΑΣ:
Η ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ 37
Εισαγωγή: Το αγροτικό και το αστικό 37
Εκβιομηχάνιση και αστική ανάπτυξη 39
Οι απαρχές των πολιτισμών της πόλης 42
Το όραμα μιας νέας *Ουτοπίας* 47
Ελευθερία, μοναξιά και η νεωτερική μητρόπολη 52
Η εθνογραφία και η μοντελοποίηση της αστικής ζωής 56
Συμπέρασμα: οραματιστές και μεταρρυθμιστές 61
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ: ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ,
ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΦΟΒΟΣ 65
Εισαγωγή: Από τη συναίνεση στη σύγκρουση 65
Η κοινωνική δικαιοσύνη και το «αστικό ζήτημα» 67
Το φύλο στην πόλη 71
Οι πολιτικές της διαφοράς στην πόλη 76
Νέες διαιρέσεις του αστικού χώρου; 81
Παγκόσμιες τάσεις και τοπική πολυμορφία 87
Συμπέρασμα: Μικρο- και μακρο-επίπεδο 92
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 94

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ: ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ
ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΩΣ ΚΕΙΜΕΝΟ 95
Εισαγωγή: Ο πολιτισμός των πόλεων 95
Η πόλη της εμπειρίας 97

Κείμενα και συμφραζόμενα 101
Στο «λαβύρινθο» της πόλης 106
Περπατώντας: Οι τακτικές της καθημερινής ζωής 112
Συμπέρασμα: Επιφάνεια και βάθη 117
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 120

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΛΗ: ΑΠΟ ΤΗ ΜΝΗΜΕΙΑΚΗ ΠΟΛΗ ΣΤΟ «ΤΕΛΟΣ» ΤΟΥ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΥ 121
Εισαγωγή: Λεωφόροι, ουρανοξύστες και παστίς 121
Τοπία της εξουσίας 123
Η «χορογραφία του πεζοδρομίου» 128
Η κάθετη πόλη 133
Μεταμοντέρνα τοπία 140
Συμπέρασμα: Από το χώρο στον τόπο 146
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 147

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΘΕΑΜΑ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΕΑ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ 149
Εισαγωγή: Δημιουργώντας πόλεις της διασκέδασης 149
Παρακμή των αστικών χώρων και παγκοσμιοποίηση 152
Πουλώντας την πόλη 156
Η πόλη ως «παγκόσμιο ισοδύναμο» 160
Ο πολιτιστικός σχεδιασμός και η *Δημιουργική πόλη* 165
Σχεδιάζοντας την πολιτιστική ιδιότητα του πολίτη 169
Συμπέρασμα: Οι πόλεις της φαντασίας 174
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΦΑΝΤΑΣΙΑΣ: ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ, ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΟΧΩΡΟΣ 177
Εισαγωγή: Το κέντρο των πόλεων 177
Χαρτογραφώντας το τοπίο 180
Η τέχνη της πόλης 185
Το φαντασιακό προάστιο 191
Εικόνες *gemeinschaft* 198
Συμπέρασμα: Λέξεις και εικόνες 203
Προτεινόμενη βιβλιογραφία 205

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ; 207

ΓΛΩΣΣΑΡΙ 217

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 221

Στους Wes, Dallas και Toni

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ: ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ, ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΦΟΒΟΣ

> Από τους προσεκτικά κουρεμένους κήπους με γκαζόν της συνοικίας Γουέστσαϊντ του Λος Άντζελες ξεφύτρωναν δάση από μικρά, απειλητικά, προειδοποιητικά σήματα: «Προσοχή, χώρος φρουρούμενος!» Οι ακόμα πλουσιότερες γειτονιές στα φαράγγια και τους λόφους απομονώνονταν πίσω από τοίχους που φυλάσσονταν από ένοπλη ιδιωτική αστυνομία και τελευταίας τεχνολογίας ηλεκτρονικά συστήματα επιτήρησης. Στο κέντρο της πόλης η «αστική αναγέννηση», με χρηματοδότηση από το δημόσιο ταμείο, είχε υψώσει τη μεγαλύτερη εταιρική ακρόπολη του αμερικανικού κράτους, ένα μνημειακό αρχιτεκτονικό οχυρό το οποίο τη διαχώριζε από τις φτωχικές γειτονιές που την περιέβαλλαν.
> (Davis 1990: 225)

Εισαγωγή: Από τη συναίνεση στη σύγκρουση

Εκτός από το μέγεθος της πόλης και την πυκνότητα του πληθυσμού, το κυρίαρχο χαρακτηριστικό μιας πόλης είναι, όπως επισημαίνει ο Louis Wirth ([1938] 1995), η ετερογένεια. Ετερογένεια ή πολυμορφία εγγράφονται στο αστικό τοπίο με ένα πλήθος τρόπων, όπως η εμφάνιση και η τοποθεσία των σπιτιών, τα εστιατόρια, οι επιγραφές και οι διαφημίσεις, τα πάρκα και άλλες βοηθητικές εγκαταστάσεις και υποδομές. Η πολυμορφία του πληθυσμού προσδιορίζει επίσης δημογραφικά την πόλη: άνθρωποι που φαίνονται διαφορετικοί, που έχουν διαφορετικές σχέσεις με τα μέσα παραγωγής, διαφορετική φυλετική και εθνοπολιτισμική προέλευση, δια-

φορετικό φύλο και τρόπο ζωής (ακόμη και σεξουαλικότητα). Όμως, η διαφορά έχει και άλλες επιπτώσεις πέρα από το περιγραφικό πεδίο· η διαφορά δομεί επίσης τις εμπειρίες και τις ζωές των κατοίκων της πόλης και αποτελεί ταυτόχρονα αιτία και εκδήλωση ανισότητας και μειονεξίας.

Το ενδιαφέρον για την έκφραση της διαφοράς έχει μακρά ιστορία στη μελέτη της πόλης. Οι ερευνητές της Σχολής του Σικάγο, για παράδειγμα, ενδιαφέρθηκαν για την αναγνώριση και τη χαρτογράφηση των διαφορών σε συμπεριφορές, κοινωνική θέση, φυλή, τάξη και εθνοπολιτισμική ομάδα. Από τη δεκαετία του 1970, θεωρητικοί από τις φεμινιστικές σπουδές και το μαρξισμό διερεύνησαν τις αιτίες και τις επιπτώσεις της κοινωνικής διαφοράς/ανισότητας πέρα από την εμφάνιση και την κατανομή της στο χώρο. Αργότερα, επιστήμονες από το χώρο των πολιτισμικών σπουδών εμπλούτισαν την ιδέα της διαφοράς με περισσότερες αποχρώσεις, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον τους από τις κοινωνικές δομές σε συλλογικότητες και διαδικασίες οι οποίες διαμορφώνουν ταυτότητες και αποτελούν μέρος της καθημερινής αστικής ζωής.

Το παρόν κεφάλαιο παρουσιάζει ορισμένες από τις σημαντικότερες θεωρητικές και εμπειρικές αναζητήσεις αναφορικά με τις σχέσεις των κοινωνικά περιθωριακών ομάδων και των πολιτισμών της πόλης. Ταυτόχρονα, μολονότι αναγνωρίζεται ο κεντρικός ρόλος της πόλης στη δόμηση της καταπίεσης, επισημαίνεται ότι η πόλη έχει αποδειχθεί πως παρέχει ευκαιρίες για την ανοχή της διαφορετικότητας, με τρόπο που κάτι τέτοιο θα ήταν ανέφικτο σε άλλους χώρους. Αφετηρία του κεφαλαίου είναι μια επισκόπηση των σημαντικότερων κριτικών που δέχτηκε η προσέγγιση της ανθρώπινης οικολογίας για τους πολιτισμούς της πόλης. Αυτές οι πρώτες θεωρητικές αμφισβητήσεις (τις δεκαετίες του 1960 και του 1970) προήλθαν από μια νεοεμφανιζόμενη αστική κοινωνιολογία βεμπεριανής και μαρξιστικής προέλευσης, για να ενισχυθούν σύντομα από το φεμινισμό. Για πρώτη φορά, η ιδέα και η εμπειρία του αστικού τρόπου ζωής, που αποτελούσαν τον πυρήνα των παραδοσιακών αστικών σπουδών, βρέθηκαν στο στόχαστρο έντονης και εξονυχιστικής κριτικής. Ο γάλλος κοινωνιολόγος Manuel Castells υποστήριξε ότι αυτές οι κοινωνικές σχέσεις που είχαν παλαιότερα περιγραφεί (από θετική και αρνητική άποψη) ως «πολιτισμοί της πόλης» αποτελούσαν στην πράξη τις πολιτισμικές εκφράσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και επομένως τμήμα της ιδεολογικής υπερδομής.

Ενόσω οι μαρξιστικές αστικές σπουδές έθεσαν την αστική ανισότητα και την κοινωνική δικαιοσύνη στο επίκεντρο των αναλύσεών τους για την πόλη, παρουσιάστηκαν και άλλες προσπάθειες που επιχείρησαν να μελετήσουν τις βιωμένες διαστάσεις του αστικού τρόπου ζωής. Προς αυτή την κατεύθυνση, πολλοί θεωρητικοί επέλεξαν να εστιάσουν το ενδιαφέρον τους στο ρόλο της πόλης στη διαδικασία κατασκευής ταυτοτήτων και στη διευκόλυνση της έκφρασης/εξύμνησης της διαφοράς και όχι στις κοινωνικές δομές. Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζεται με ποιους τρόπους εννοιολογήθηκε, με πολιτισμικούς κυρίως προσανατολισμούς, η διαφορά στο πλαίσιο των αστικών σπουδών. Κατόπιν υποστηρίζεται ότι οι εκδηλώσεις της κοινωνικής διαφοράς/διαίρεσης εμφανίζονται πλέον στο αστικό τοπίο με νέους τρόπους. Παρατηρείται, συγκεκριμένα, μια αύξηση της διαδικασίας επιτήρησης και διαχωρισμού, η οποία λειτουργεί ενάντια στην αποδοχή και την καλλιέργεια της πολυμορφίας. Τέλος, ζητήματα τοπικής διαφοράς και ταυτότητας διερευνώνται σε σχέση με διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και τις συνεπαγόμενες εντάσεις μεταξύ του ειδικού και του γενικού. Σε αυτό το πλαίσιο, το κεφάλαιο εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους μελετώνται αυτές οι εντάσεις μέσα σε συγκεκριμένες τοπικότητες με όρους μιας πολιτικής της κατανάλωσης.

Η κοινωνική δικαιοσύνη και το «αστικό ζήτημα»

Στη δεκαετία του 1960, στον βρετανικό και γαλλικό ερευνητικό χώρο των αστικών σπουδών άρχισαν να αναδύονται νέα πεδία ενδιαφέροντος που δεν αφορούσαν τα ιδεώδη της κοινωνικής συναίνεσης και αρμονίας και το ρόλο τους στον καθορισμό του δομημένου περιβάλλοντος, αλλά την αστική σύγκρουση και την κοινωνική ένταση. Αυτές οι έρευνες δεν εστίαζαν στην πόλη *per se* αλλά στους τρόπους με τους οποίους αναπαριστάνονταν, στο πλαίσιο της πόλης, εκφράσεις της εξουσίας, της πολιτικής και της οικονομίας. Με άλλα λόγια, δινόταν έμφαση στις αστικές διαδικασίες και όχι στα αστικά μοντέλα (Williams 1983: 2). Επηρεασμένες από τον θεωρητικό στοχασμό του Μαξ Βέμπερ και του Καρλ Μαρξ αυτές οι προσεγγίσεις, γνωστές ως αστική διαχείριση (βεμπεριανές επιρροές) και αστική πολιτική οικονομία (μαρξιστικές επιρροές), αποδυνάμωσαν σύντομα, για να αντικαταστήσουν στη συνέχεια, τις λειτουργιστικές αναλύσεις της πόλης που είχε παραγάγει κυρίως η Σχολή του Σικάγο (βλ. Κεφάλαιο 2). Τα πρώτα σημαντικά έργα που μετέβαλαν την ατζέντα των αστικών σπουδών ήταν αυτά των βρετανών κοινωνιολόγων John Rex και Robert Moore (1967) οι οποίοι διατύπωσαν τον όρο *στεγασμένες τά-*

ξεις (housing classes). Η νέα θεωρία, βεμπεριανής έμπνευσης, υποστήριξε πως η πόλη διαιρούνταν σε διαφοροποιημένες, προνομιούχες και μη προνομιούχες, «τάξεις», οι οποίες βρίσκονταν σε σύγκρουση ή ανταγωνισμό μεταξύ τους για τους ανεπαρκείς πόρους της πόλης, όπως οι κατοικίες. Οι τάξεις αυτές ορίζονταν με βάση άλλες διαφορές και όχι οικονομικές. Η επινόηση του όρου *αστικοί διαχειριστές* (*urban managers*), ενός όρου που προσδιόρισε το σύνολο της βεμπεριανής αστικής κοινωνιολογίας, ήταν έργο ενός άλλου βρετανού κοινωνιολόγου, του Ray Pahl (1970, 1975). Σύμφωνα με τον Pahl, αστικοί διαχειριστές (όπως κτηματομεσίτες, κοινωνικοί λειτουργοί, πολεοδόμοι και χωροτάκτες και τοπικοί γραφειοκράτες) είχαν τον έλεγχο της πρόσβασης στους ανεπαρκείς πόρους και τις βοηθητικές εγκαταστάσεις της πόλης. Οι αποφάσεις που έπαιρναν αυτοί οι αστικοί διαχειριστές αναφορικά με την πρόσβαση και την κατανομή των διαθέσιμων πόρων, ευνοούσαν κάποιες ομάδες και αδικούσαν κάποιες άλλες, παράγοντας ή ενισχύοντας έτσι την αστική ανισότητα.

Στη βεμπεριανή αστική κοινωνιολογία, η θεσμική ή επαγγελματική θέση θεωρείται πηγή εξουσίας και ανισότητας, ενώ το κράτος εκλαμβάνεται ως μια διακριτή «διάσταση της διαστρωμάτωσης» (Pickvance 1984: 37) που διαχωρίζεται από την οικονομική σφαίρα, όπως και η εξουσία που πηγάζει από μια θεσμική θέση. Ωστόσο, σύντομα αυτοί οι ερευνητές αναγνώρισαν, ακόμα και ο ίδιος ο Pahl (1978), ότι οι αστικοί διαχειριστές δεν δρούσαν παρά σπανίως ως ανεξάρτητοι φορείς δράσης ή ως αυτόνομοι *decision makers*. Αντίθετα, λειτουργούσαν ενταγμένοι σε ένα σύστημα το οποίο δομούσε η ιδιωτική κατοχή των μέσων παραγωγής· επομένως ο ρόλος τους ήταν αυτός του διαμεσολαβητή ή του πράκτορα που προστάτευε τα αστικά συμφέροντα του ιδιωτικού κεφαλαίου (Halligan και Paris 1984: 5). Το ίδιο το κράτος, μάλιστα, θεωρήθηκε ότι δεν δρούσε ανεξάρτητα αλλά υπηρετώντας τα συμφέροντα του καπιταλισμού.

Η έκδοση της αγγλικής μετάφρασης του έργου του Manuel Castells *The Urban Question* (1972) έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διατύπωση μιας κριτικής αμφισβήτησης τόσο απέναντι στη βεμπεριανή αστική διαχείριση όσο και στην ανθρώπινη οικολογία της Σχολής του Σικάγο. Το έργο του Castells ενέπνευσε επίσης μια έντονη ακαδημαϊκή συζήτηση, συχνά δυσνόητη, που ακόμα συνεχίζεται σχετικά με το τι είναι η αστική κοινωνιολογία και ποιο θα έπρεπε να είναι το ιδιαίτερο αντικείμενο της έρευνάς της (Saunders 1981, 1983, 1985· Kirby 1983· Paris 1983). Επηρεασμένος από τις μεγάλες διαδηλώσεις και τις φοιτητικές ταραχές που ξέσπασαν σε ευρωπαϊκές πόλεις, όπως το Παρίσι, στα τέλη της δεκαετίας του 1960, ο Castells βρέθηκε στην πρώτη γραμμή μιας σημαντικής, γαλλικής, μαρξιστικής, αστικής κοινωνιολογίας που είχε επηρεαστεί ιδιαίτερα από το δομισμό του Louis Althusser. Παρόλο που επίκεντρο του βιβλίου ήταν η πόλη, αποτελούσε μια σημαντική συμβολή στη διανοητική συζήτηση που διεξαγόταν μεταξύ των γάλλων σοσιαλιστών σχετικά με το μετασχηματισμό του χαρακτήρα του γαλλικού κράτους (Gottdiener 1984). Στο πλαίσιο αυτό, κύριοι ακαδημαϊκοί στόχοι του Castells δεν ήταν τόσο η βεμπεριανή αστική κοινωνιολογία των βρετανών θεωρητικών ούτε η ανθρώπινη οικολογία της Σχολής του Σικάγο (βλ. Castells 1976a), αλλά ο ουμανιστικός μαρξισμός σημαντικών γάλλων διανοούμενων, όπως ο Henri Lefebvre ([1974] 1991). Ο Lefebvre και άλλοι θεωρητικοί ερευνούσαν την απελευθερωτική δυναμική της καθημερινής αστικής ζωής και τις συνέπειες του πολιτικού αγώνα στην παραγωγή του αστικού χώρου. Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχολούσαν τον Lefebvre ήταν ο τρόπος με τον οποίο αναπαράγονται και οργανώνονται οι κοινωνικές σχέσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσα από την παραγωγή του χώρου. Στη διαδικασία αυτή, υποστήριζε, «χωρικές πρακτικές», «αναπαραστάσεις του χώρου» και «χώροι των αναπαραστάσεων» ωσμώνονται σε μια διαλεκτική σχέση.

Ο Castells δεν ενδιαφερόταν για το «βιωμένο» αλλά για το δομικό και το αντικειμενικό. Συγκεκριμένα, επιχείρησε να επιβεβαιώσει τις επιστημονικές βάσεις της αστικής κοινωνιολογίας και να αναγνωρίσει τις λειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής οι οποίες αντιστοιχούσαν στην πόλη, υποστηρίζοντας ότι αυτές θα έπρεπε να αποτελούν το κύριο αντικείμενο μελέτης της αστικής κοινωνιολογίας. Υποστήριξε ότι, στο βαθμό που στις πόλεις λαμβάνει χώρα η κοινωνική οργάνωση της *συλλογικής κατανάλωσης* (εκπαίδευση, ιατρικές υπηρεσίες, ρυμοτομία και μεταφορές), συμπεριλαμβανομένης και της λειτουργίας της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, η συλλογική κατανάλωση θα πρέπει να αποτελεί το ερευνητικό αντικείμενο της αστικής κοινωνιολογίας (Castells 1972, 1976a, 1976b). Στο πλαίσιο αυτό, ο Castells (1976b: 75) ορίζει τη συλλογική κατανάλωση ως «διαδικασίες κατανάλωσης, η οργάνωση και η διαχείριση των οποίων δεν μπορεί παρά να είναι συλλογική, εξαιτίας της φύσης και του μεγέθους των προβλημάτων». Τόνιζε επιπλέον ότι η μέριμνα για τη συλλογική κατανάλωση αποτελούσε συχνά την πηγή σημαντικών εντάσεων και διαμαρτυριών στο πλαίσιο της πόλης. Το επιχείρημά του ήταν ότι εάν αυτοί οι αγώνες για τη συλλογική κατανάλωση

συνδέονταν με τα κινήματα και τις πολιτικές της εργατικής τάξης, τότε θα μπορούσαν να αποτελέσουν το έναυσμα για μια κοινωνική επανάσταση και την ανατροπή του καπιταλισμού. Το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών θα μπορούσε να είναι η δημιουργία μιας «καλύτερης» κοινωνίας (και επομένως καλύτερων πόλεων). Από αυτή την άποψη, οι αστικές σπουδές που εμπνέονται από το μαρξισμό θα πρέπει να ιδωθούν στην παράδοση των ουτοπικών μελετών για την πόλη (βλ. Κεφάλαιο 2). Παρόλο που ο μαρξισμός δεν πρότεινε ακριβώς συγκεκριμένες προτάσεις για μια «καλύτερη πόλη», τον διακατείχε η πεποίθηση ότι εφόσον οι πόλεις δομούνταν στη βάση της ισότητας και εφόσον εξασφαλιζόταν μια πιο δίκαιη διανομή των αστικών πόρων, αυτό θα είχε ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα την ήττα του καπιταλισμού.

Η μαρξιστική πολιτική οικονομία στηριζόταν στην αντίληψη ότι το κεφάλαιο αποτελούσε «τον κύριο αρχιτέκτονα των χωρικών δομών» (Badcock 1984: 53) και επομένως τη βασική αιτία της κοινωνικής αδικίας. Οι μαρξιστές ενδιαφέρονταν επίσης για τη διερεύνηση του ρόλου που παίζει η πόλη στην αναπαραγωγή της εργασίας και του καπιταλισμού. Μετά τον δομικό μαρξισμό του Castells που επηρέασε το έργο θεωρητικών όπως οι Chris Pickvance (1976), Michael Harloe (1977) και Patrick Dunleavy (1980), οι μαρξιστικές αστικές σπουδές διευρύνθηκαν με την οικονομική γεωγραφία του David Harvey (1973) και την ιστορική προσέγγιση του Enzo Mingione (1977), για να αναφέρουμε ορισμένα μόνο παραδείγματα. Το πρώιμο έργο του Harvey εστιάζει κυρίως σε μακρο-οικονομικές συνθήκες, όπως η υπερσυσσώρευση και υπερπαραγωγή, και λιγότερο σε κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες. Το έργο του Mingione τονίζει τη σημασία της μελέτης της εξέλιξης μιας περιοχής σε σχέση με την ιστορία της. Παρά τις μεταξύ τους διαφορές, οι μαρξιστικές προσεγγίσεις μοιράζονται ένα κεντρικό ενδιαφέρον για τις δομικές αστικές ανισότητες και την πίστη ότι ο καπιταλισμός αποτελεί την αιτία αυτής της ανισότητας. Στη δεκαετία του 1970, ήταν τέτοια η επιρροή του μαρξισμού στις αστικές σπουδές, ώστε η Sharon Zukin (1980) υποστήριζε ότι η αστική κοινωνιολογία δεν αποτελούσε πλέον ένα κατακερματισμένο και ανοργάνωτο έλασσον πεδίο έρευνας που εστίαζε στα «κοινωνικά προβλήματα». Μια «νέα» αστική κοινωνιολογία είχε τώρα αναδυθεί που δεν διακρινόταν μόνο για την ακρίβειά της αλλά επίσης «αποτελούσε τμήμα μιας ενιαίας διανοητικής κοσμοθεωρίας ... η οποία εστίαζε σε διασυνδέσεις και δομές που αναφέρονταν άμεσα σε εμπειρικές παρατηρήσεις για τις καταστροφικές συνέπειες της αστικής ζωής, τη διαφυ-

γή του κεφαλαίου, την άρνηση δανείων σε φτωχούς[1] (που οδηγούσε σε μεροληπτικές τραπεζικές πολιτικές υποθηκεύσεων), τις κρατικές επιχορηγήσεις και τη διπλή αγορά εργασίας» (Zukin 1980: 583).

Την ίδια σχεδόν εποχή που η Zukin έγραφε αυτές τις προτάσεις, πολλοί άλλοι επιστήμονες, εντός και εκτός του χώρου των αστικών σπουδών, αμφισβητούσαν τις βεβαιότητες τις οποίες εξέφραζε. Οι θεμελιακές, θεωρητικές και φιλοσοφικές «αλήθειες» που αιτιολογούσαν αξιώματα, όπως αυτά που διατύπωνε η Zukin, τέθηκαν στο μικροσκόπιο των θιασωτών ενός αναδυόμενου διεπιστημονικού πεδίου κοινωνικής έρευνας και ερμηνείας που έγινε σύντομα γνωστό ως πολιτισμικές σπουδές. Παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφορές, τόσο η βεμπεριανή αστική διαχείριση όσο και η μαρξιστική πολιτική οικονομία ερευνούσαν το αστικό τοπίο από την πλευρά της δομικής (δηλαδή κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής) ανισότητας. Με άλλα λόγια, αντιλαμβάνονταν τη διαμόρφωση και την εξέλιξη των πόλεων ως επακόλουθα παραγόντων όπως οι «δυνάμεις της αγοράς» και οι «τρόποι παραγωγής» και όχι ως αποτελέσματα σύνθετων ανθρώπινων δράσεων και συστημάτων νοήματος. Επιπλέον, ούτε το βεμπεριανό ούτε το μαρξιστικό αστικό παράδειγμα δεν αναγνώρισαν τις έμφυλες σχέσεις και την ανισότητα ως θεμελιώδεις περιορισμούς για την πρόσβαση στους αστικούς πόρους. Η σημαντική παράλειψη του φύλου στη μελέτη των πόλεων και των αστικών πολιτισμών αποτελούσε ένα κρίσιμο ζήτημα το οποίο συνέβαλε (μέσω των πολιτισμικών σπουδών) στην «κρίση» που βασάνισε την αστική κοινωνιολογία τη δεκαετία του 1980. Γι' αυτόν το λόγο, πριν περάσουμε στη διερεύνηση της κριτικής των πολιτισμικών σπουδών και της έννοιας της «διαφοράς», πρέπει πρώτα να αναφερθούμε στη συμβολή του φεμινισμού στη μελέτη της πόλης.

Το φύλο στην πόλη

Το ενδιαφέρον για τη σχέση των γυναικών με την πόλη και η αντίληψη ότι η γυναικεία εμπειρία των αστικών χώρων μπορεί στην πράξη να είναι πολύ διαφορετική από εκείνη των ανδρών ήταν δύο από τα θέματα που

1. Στο πρωτότυπο *redlining*: Πρόκειται για την τραπεζική πολιτική της άρνησης παροχής δανείου σε κατοίκους φτωχών περιοχών, συνήθως στο κέντρο της πόλης. Η λέξη προέρχεται από την πράξη της σημείωσης στο χάρτη της πόλης με κόκκινο μολύβι των περιοχών οι οποίες δεν υπάγονταν στην πολιτική των δανεισμών. (ΣτΜ)

διερεύνησε το «δεύτερο κύμα» του φεμινισμού, το οποίο αμφισβήτησε τα κυρίαρχα θεωρητικά μοντέλα της κοινωνιολογικής σκέψης της δεκαετίας του 1970 (Firestone 1970· Millett 1970· Mitchell 1971). Η φεμινιστική κριτική τόνιζε ότι η κοινωνική θεωρία και έρευνα απέτυχαν να λάβουν υπόψη τους ζητήματα έμφυλων διαφορών καθώς και τη διαβρωτική ισχύ της δομικής έμφυλης ανισότητας. Ο φεμινιστικός στοχασμός προκάλεσε πολλαπλά τα παραδοσιακά θεμέλια της αστικής σκέψης, όπως αποτυπώνεται με σαφήνεια στο εκδοτικό σημείωμα του τεύχους του φεμινιστικού περιοδικού *Signs* (1980: S1) που είναι αφιερωμένο στις γυναίκες και την πόλη: «Τρεις υποθέσεις εργασίας έδωσαν το ερέθισμα για την έκδοση του ειδικού τεύχους του *Signs*: Η ... πόλη εμπλούτισε και ταυτόχρονα περιόρισε τις ζωές των γυναικών· η εμπειρία ανδρών και γυναικών στις αμερικανικές πόλεις διαφοροποιείται σημαντικά· τέλος, η μελέτη αυτών των αποκλίσεων και των συνεπειών τους αποδεικνύεται μια εξαιρετικά πρωτότυπη πρόκληση». Τα άρθρα του αφιερώματος εξέταζαν κριτικά τις κυρίαρχες θεωρίες του αστικού φαινομένου και τα θεμελιακά τους στερεότυπα για το φύλο. Η κριτική που ασκήθηκε στη μαρξιστική πολιτική οικονομία αφορούσε το αποκλειστικό της ενδιαφέρον για τα αποτελέσματα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και την παραμέληση της διερεύνησης των σχέσεων που αναπτύσσονταν στη σφαίρα της αναπαραγωγής (Markusen 1980).

Μια επιπόλαια ματιά στο αστικό τοπίο, ωστόσο, είναι απίθανο να αποκαλύψει κάποιες εμφανείς έμφυλες διαφορές. Όπως σημειώνει η Janice Monk (1992), είναι εύκολο να διακρίνει κανείς εκφράσεις της τάξης, της κοινωνικής θέσης και της εθνοπολιτισμικής ομάδας στο χώρο της πόλης και είναι εξίσου εύκολο να τις χαρτογραφήσει, όπως έκανε η Σχολή του Σικάγο. Γνωρίζουμε πως βρισκόμαστε σε μια εργατική περιοχή χωρίς να χρειάζεται να μας το πει κανείς. Το γνωρίζουμε διότι αναγνωρίζουμε (και καταλαβαίνουμε) τους χωρικούς κώδικες: τη μορφή των κήπων· το μέγεθος και την ποιότητα των κατοικιών· ακόμα ίσως και τα υλικά από τα οποία είναι φτιαγμένες· τη φύτευση του δημόσιου χώρου· την εγγύτητα των πάρκων ή των κήπων· την απουσία ή παρουσία ρυπογόνων βιομηχανιών και ούτω καθεξής. Παρομοίως, πολυάριθμα είναι τα στερεότυπα που συνδέονται με τις κατοικίες και τα στιλ της διακόσμησης διαφορετικών εθνοπολιτισμικών ή φυλετικών ομάδων, γνωρίσματα με τα οποία είμαστε εξοικειωμένοι και τα οποία μπορούν να σημειώσουν την εθνοτική σύνθεση μιας γειτονιάς. Το φύλο, αντίθετα, είναι λιγότερο εμφανές – άνδρες και γυναίκες κατοικούν στις ίδιες περιοχές. Οι εργατικές γειτονιές στεγάζουν εξίσου άνδρες και γυναίκες, όπως άνδρες και γυναίκες της μεσαίας τάξης ζουν επίσης στις ίδιες γειτονιές. Η έρευνα έδειξε, ωστόσο, ότι σε πείσμα της χωρικής συνύπαρξης, οι άνδρες και οι γυναίκες όχι μόνο χρησιμοποιούν με διαφορετικούς τρόπους τους χώρους της πόλης αλλά επίσης τους βιώνουν και διαφορετικά.

Καθώς οι έμφυλοι ρόλοι και σχέσεις θεωρούνται δεδομένα στις κοινωνίες μας, αγνοούνταν μέχρι πρόσφατα η έμφυλη φύση της αστικής εμπειρίας. Το ίδιο αγνοούνταν και ο βαθμός στον οποίο οι πόλεις και τα προάστια ενίσχυαν τις έμφυλες διαφορές και ανισότητες. Ακολουθώντας τη διχοτομική λογική της διάκρισης αγροτικού-αστικού, και στο πλαίσιο της εξιδανίκευσης του αγροτικού χώρου, ο πρώιμος φεμινισμός θεώρησε ότι στο πλαίσιο της αστικής ζωής οι γυναίκες είχαν τεθεί σε μειονεκτική θέση και ότι η μορφή της νεωτερικής πόλης (συγκεκριμένα, η διάκριση των χώρων εργασίας και κατοικίας) αντανακλούσαν και ενίσχυαν τη μειονεκτική αυτή θέση. Η αντίληψη αυτή στηριζόταν εν μέρει σε μια άλλη διχοτομία, τη διάκριση μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας, σε μια εννοιολόγηση όπου το δημόσιο συνδεόταν με την πόλη και το ιδιωτικό με την οικία και τα προάστια (Wilson 2001). Στο πλαίσιο αυτό, οι πρώτες απόπειρες εισαγωγής της έννοιας του φύλου στις αστικές σπουδές εκκινούσαν από την παρατήρηση ότι παρόλο που οι άνδρες και οι γυναίκες ζούσαν στα ίδια σπίτια, γειτονιές και προάστια, εργάζονταν σε διαφορετικούς χώρους και περνούσαν τον ελεύθερο χρόνο τους σε διαφορετικούς χώρους. Το επιχείρημα αυτό στηριζόταν στην αναγνώριση ότι παραδοσιακά άνδρες και γυναίκες κατείχαν διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους: οι άνδρες μετακινούνταν για να πάνε στο χώρο εργασίας τους κάθε ημέρα, ενώ οι γυναίκες παρέμεναν στο σπίτι για να ασχοληθούν με τις οικιακές εργασίες, να φροντίσουν τα παιδιά και τους ηλικιωμένους συγγενείς της οικογένειας. Ο διαχωρισμός αυτός αποκαλείται συχνά *έμφυλος καταμερισμός της εργασίας*. Οι επιπτώσεις του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας στο χώρο ήταν ότι τα προάστια έγιναν αντιληπτά ως ο «φυσικός» χώρος των γυναικών και των παιδιών και η πόλη ο χώρος των εργαζόμενων ανδρών. Με άλλα λόγια, η πόλη μπορούσε να διαιρεθεί (τουλάχιστον σε επίπεδο ιδεολογίας) σε διακριτές αρσενικές και θηλυκές ζώνες (Saegert 1980· McDowell 1983· Matrix 1984).

Οι φεμινίστριες διερεύνησαν με ποιον τρόπο οι αστικές πολιτικές, η δομή των πόλεων, καθώς και οι αστικές σπουδές έφτασαν, σε κάποιο βαθμό, να περιθωριοποιήσουν ή να αγνοήσουν τις ανάγκες και τις προτεραιότητες των γυναικών. Στο πλαίσιο αυτό πραγματοποιήθηκαν έρευ-

νες για την επίδραση της προαστιοποίησης στις ζωές των γυναικών. Η Sophie Watson (1988), για παράδειγμα, πραγματοποίησε μια συστηματική μελέτη για το ρόλο που παίζει η τοποθεσία και το ιδιοκτησιακό καθεστώς των κατοικιών στην αναπαραγωγή των πατριαρχικών δομών της ανισότητας. Συγκεκριμένα, η Watson υποστήριξε ότι τη μειονεκτική θέση των γυναικών ενίσχυσαν τόσο η προώθηση του ιδεώδους της ιδιόκτητης οικίας ως κυρίαρχης μορφής κατοικίας όσο και εκείνη του προαστίου ως προνομιακού τόπου κατοικίας. Η «προαστιοποίηση της ιδιόκτητης οικίας», σύμφωνα με τη Watson (1988: 42), εξακολουθεί να αναπαράγει κοινωνικές και χωρικές σχέσεις οι οποίες περιορίζουν την πρόσβαση των γυναικών σε πόρους, βοηθητικές εγκαταστάσεις, αγορά εργασίας και χρηματοδότηση, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει τις, συχνά επιζήμιες για τις γυναίκες, οικιακές σχέσεις. Η ουτοπική πρόταση της Delores Hayden (1980) για μια «μη σεξιστική πόλη» συνίστατο σε μια απόπειρα εξεύρεσης νέων τρόπων χωροτακτικού σχεδιασμού και διαβίωσης στις πόλεις, οι οποίοι δεν θα καθορίζονται στη βάση της διαίρεσης μεταξύ δημόσιου-ιδιωτικού ή πόλης-προαστίου και επομένως δεν θα θέτουν σε μειονεκτική θέση τις γυναίκες.

Το επίμαχο ζήτημα της αστικής ασφάλειας υπήρξε ένα ακόμα από τα κυρίαρχα ενδιαφέροντα των φεμινιστριών επιστημόνων, οι οποίες διερεύνησαν τους τρόπους με τους οποίους ο τρόμος μιας τυχόν φυσικής επίθεσης στον δημόσιο (και, ολοένα και περισσότερο, στον ιδιωτικό) χώρο καθορίζει αντίστοιχα τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες χρησιμοποιούν τους αστικούς χώρους και συνδέονται με την πόλη. Υποστηρίχτηκε ότι οι γυναίκες χωρίζουν την πόλη σε μέρη που είναι «ασφαλή» και σε αυτά που δεν είναι: Αναγνωρίζουν, για παράδειγμα, δρόμους στους οποίους μπορούν να περπατούν μόνες και άλλους τους οποίους πρέπει να διασχίζουν συνοδευόμενες ή μέσα σε ιδιωτικό αυτοκίνητο. Ιδιαίτερη σημασία έχουν επομένως οι στρατηγικές αποφυγής μιας δυσάρεστης κατάστασης που έχουν αναπτύξει στη σχέση τους με την πόλη πολλές γυναίκες, σχεδόν αντανακλαστικά, ειδικά όταν σκοτεινιάζει. Σε σχέση με το ζήτημα αυτό, η Dora Epstein (1997) μελέτησε τους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες διαχειρίζονται τον τρόμο τους σε μια φαντασιακή χαρτογράφηση της πόλης:

> Υπάρχει μια ιστορία πίσω από αυτό τον τρόμο, τον τρόμο που χαρτογραφεί τους αστικούς χώρους σε μέρη που μπορώ να πάω και μέρη που δεν μπορώ. Ως υποκείμενα με *λόγο*, ευαίσθητα μέλη της αστικής επικράτειας, μπορούμε να αφηγηθούμε τους τόπους που αποφεύγουμε, τους φόβους μας, πολύ καλύτερα από ό,τι μπορούμε να αφηγηθούμε πώς προέκυψε αυτός ο φόβος. Γνωρίζουμε, μπορούμε να αρθρώσουμε, τι έχουμε κρίνει ως «μη ασφαλές» –το άγνωστο, το ανοίκειο, το υποτιθέμενο βίαιο «άλλο» απέναντι στο οποίο υψώσαμε φράγματα και απομονωθήκαμε– και τι έχουμε κρίνει ως «ασφαλές» – το φωτισμένο, το κατοικημένο, το εύτακτο ή το φαινομενικά ελεγχόμενο στο οποίο προσκολλώμαστε. Νιώθουμε δικαιωμένες κάθε φορά που κάποιο βίαιο περιστατικό λαμβάνει χώρα στο δικό μας βασίλειο του «μη ασφαλούς»· νιώθουμε δέος όταν κάτι τέτοιο συμβαίνει στο βασίλειό μας του «ασφαλούς». (Epstein 1997: 134)

Το ζήτημα της γυναικείας ασφάλειας –ή του φόβου– στον δημόσιο χώρο συνδέεται με μια άλλη σύγχρονη τάση αύξησης της αστικής προστασίας, καθώς και με τις προσπάθειες να ελεγχθούν ποιοι χώροι της πόλης χρησιμοποιούνται, από ποιες ομάδες και με ποιον τρόπο (βλ. σελ. 75). Το ίδιο ζήτημα είναι επίσης σχετικό με τις πολιτισμικές, χωροταξικές προτάσεις για την ανάπτυξη του δημόσιου χώρου και την (ανα)γέννηση των δικαιωμάτων του πολίτη (βλ. Κεφάλαιο 6). Είναι εξίσου σαφές ότι υπάρχουν και άλλοι παράγοντες εκτός από το φύλο, όπως η τάξη, η φυλή και η εθνοπολιτισμική ομάδα, οι οποίοι δομούν/επηρεάζουν το πώς και για ποιους σκοπούς χρησιμοποιούν οι γυναίκες το αστικό περιβάλλον.

Πολλές μελέτες από το χώρο των αστικών σπουδών, οι οποίες επηρεάστηκαν από το φεμινισμό, υποστήριξαν ότι η θέση των γυναικών στην κοινωνία και την πόλη εξηγείται ίσως καλύτερα μέσω του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και των πατριαρχικών δομών (Winchester 1992· Bondi και Christie 2000). Ωστόσο, όπως ήδη αναφέραμε, τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια τάση απομάκρυνσης από δομιστικές προσεγγίσεις που εστιάζουν στην ομοιότητα και την ισότητα, με το επιχείρημα ότι η διαφορά των γυναικών (ως προς τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες χρησιμοποιούν και βιώνουν το χώρο) θα έπρεπε να αναγνωρίζεται και να εκτιμάται, ενώ θα έπρεπε επίσης οι ζωές και οι προτεραιότητες των γυναικών να κρίνονται με τους όρους που εκείνες θέτουν (Morris 1988). Έχει πλέον γίνει συνείδηση ότι όχι μόνο τα ενδιαφέροντα και οι αστικές εμπειρίες των γυναικών δεν είναι συχνά ίδια με τα αντίστοιχα των ανδρών, αλλά επίσης ότι δεν είναι αναγκαστικά ίδια με αυτά άλλων γυναικών.

Η άποψη ότι οι αναλύσεις της αστικής ζωής οι οποίες θεμελιώνονται μόνο σε μια δομιστική πρόσληψη της τάξης και της πατριαρχίας, δεν κατάφεραν να αντιληφθούν τη διαφορετικότητα των γυναικών, ήρθε να συναντήσει την πιο διαδεδομένη αμφισβήτηση των παραδοσιακών εξηγητι-

κών σχημάτων και των ολιστικών αφηγημάτων της κοινωνικής θεωρίας, μια αμφισβήτηση η οποία ξεκίνησε από το χώρο των πολιτισμικών σπουδών. Από τη σκοπιά της κοινωνικής και αστικής θεωρίας, αποτέλεσμα της συνάντησης αυτής ήταν να στραφεί το ενδιαφέρον στη σχέση μεταξύ πόλεων, αστικού τρόπου ζωής, ταυτότητας και διαφοράς. Συγκεκριμένα, οι θεωρητικοί χρησιμοποίησαν ποιοτικές ερευνητικές μεθόδους προκειμένου να διερευνήσουν τις αστικές εμπειρίες και να αφουγκραστούν τις φωνές αυτών (συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών) που είχαν αγνοηθεί, εξαιτίας της εστίασης του ερευνητικού ενδιαφέροντος στα «μεγάλα» οικονομικά ή δομικά ζητήματα. Στην πράξη, η νέα προσέγγιση επιχείρησε να κατανοήσει τους τρόπους με τους οποίους αυτές οι ομάδες νοηματοδοτούσαν τα αστικά τους περιβάλλοντα και επιπλέον να μελετήσει κυρίως πώς ο αστικός χώρος στέγαζε τη διαφορετικότητα και όχι τόσο πώς διευκόλυνε την ανισότητα και την καταπίεση.

Οι πολιτικές της διαφοράς στην πόλη

Η ιδέα της διαφοράς εισάγεται στο πολιτισμικό λεξιλόγιο του αστικού φαινομένου ως αποτέλεσμα των ίδιων ετερόκλιτων διανοητικών επιρροών από χώρους όπως ο μεταδομισμός, η ψυχαναλυτική θεωρία, η μεταποικιακή θεωρία και ο φεμινισμός, οι οποίοι έστρεψαν σε νέους προσανατολισμούς τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει. Το αναδυόμενο ενδιαφέρον για την πολυμορφία είχε ως άξονα το ερώτημα πώς «η εξουσία, η καταπίεση και ο αποκλεισμός λειτουργούν διαμέσου καθεστώτων διαφοράς» (Jacobs και Fincher 1998: 2)· με άλλα λόγια, εστίασε στη δυναμική σχέση μεταξύ ταυτότητας και εξουσίας. Ως απόρροια των νέων προβληματισμών, η ταυτότητα και η υποκειμενικότητα έπαψαν να θεωρούνται στατικές, ουσιοκρατικές κατηγορίες κι άρχισαν να γίνονται αντιληπτές ως μεταβαλλόμενες, αποκεντρωμένες και «πολλαπλά εντοπισμένες» έννοιες (Jacobs και Fincher 1998: 4). Άρχισε να γίνεται αντιληπτό ότι οι άνθρωποι έρχονταν σε επαφή με τον κόσμο μέσα από μια σειρά (συχνά αντιθετικών) υποκειμενικών θέσεων και ότι καθεμία από αυτές τις θέσεις θα έπρεπε να μελετηθεί και να εκτιμηθεί σύμφωνα με τους δικούς της όρους. Αυτό σήμαινε πως αναγνωριζόταν ότι οι άνθρωποι δεν είναι μόνο (ή κυρίως) «γυναίκες» ή «μέλη της εργατικής τάξης» ή «λευκοί» (για να αναφέρουμε τρία μόνο παραδείγματα), αλλά είναι ταυτόχρονα υποκείμενα με φυλή, φύλο και τάξη, τα οποία καταλάμβαναν έναν

ιδιαίτερο γεωγραφικό χώρο κι εντάσσονταν σε φαντασιακές κοινότητες. Σύμφωνα με την Liz Bondi (1993), η ταυτότητα συχνά διαμορφώνεται και εκφράζεται μέσα από ένα είδος «συλλαβισμού» που σημαίνει ότι οι άνθρωποι συνήθως αυτοπροσδιορίζονται μέσω πολλαπλών κατηγοριών ταυτοτήτων, όπως «μαύρη αμερικανίδα γυναίκα» ή «λευκή εβραία γυναίκα»· σπανίως θα περιέγραφε κάποια τον εαυτό της απλώς ως «γυναίκα».

Υποστηρίχτηκε έτσι ότι τα πολιτικά και κοινωνικά συμφέροντα του κάθε υποκειμένου είναι πολλαπλά: τα συμφέροντα της μαύρης-λεσβίας-γυναίκας-της-εργατικής-τάξης-που-εργάζεται-στο-κέντρο-της-πόλης είναι πιθανόν πολύ διαφορετικά από εκείνα της λευκής-ετεροφυλόφιλης-γυναίκας-της-μεσαίας-τάξης-που-ζει-σε-προάστιο. Μπορεί να έχουν ορισμένα κοινά συμφέροντα (που αποτιμώνται με θετικό και αρνητικό τρόπο) ως αποτέλεσμα του κοινού βιολογικού φύλου. Ωστόσο, θα υπάρχουν σίγουρα πολλά διαφορετικά συμφέροντα που δεν θα μοιράζονται, ενώ οι πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές τους θα υπερισχύουν εκείνων των κοινών συμφερόντων που πηγάζουν από τη βιολογία. Έτσι δεν θεωρείται πλέον ορθό –ή έστω αμφισβητείται έντονα– να μιλά κανείς για «όλες τις γυναίκες» ή «όλους τους εργάτες» ή «όλους τους έγχρωμους» ανθρώπους όπως έκαναν παραδοσιακά οι θεωρητικοί, άνδρες και γυναίκες, του φεμινισμού και του μαρξισμού. Ο αστικός πολιτισμός άρχισε να γίνεται αντιληπτός –να εννοιολογείται– από πολλούς ως μια «ποικιλία από υποπολιτισμούς» (Miles 1997: 27). Αυτό έχει σημαντικές συνέπειες τόσο στην άσκηση της αστικής πολιτικής και στην ανάλυση των σχέσεων εξουσίας (για παράδειγμα βλ. τις συμβολές των Keith και Pile 1993) όσο και σε στρατηγικές παρεμβάσεις και διαδικασίες όπως ο χωροταξικός σχεδιασμός και η ανάπτυξη των πόλεων.

Με παρόμοιο τρόπο γίνεται ολοένα και περισσότερο αντιληπτή η ρευστότητα των εννοιών της ταυτότητας ή της υποκειμενικότητας. Μπορεί κάποιος, για παράδειγμα, να επιλέξει σήμερα να εστιάσει περισσότερο στο φύλο και αύριο στη φυλή ή μπορεί να ευνοεί πάντα τη φυλή. Αντίστοιχα, μπορεί κανείς να επιλέξει εάν θα είναι άνδρας ή γυναίκα ή να αρνηθεί ολοκληρωτικά τις κοινωνικά προσδιορισμένες κατηγορίες του φύλου υιοθετώντας μια υβριδική έμφυλη τοποθέτηση. Πρόκειται για πράξεις, επιλογές και παραστασιακές επιτελέσεις οι οποίες γίνονται αποδεκτές ως τέτοιες, εφόσον τις αντιλαμβανόμαστε μέσα από την οπτική που ορίζουν οι πολιτικές της διαφοράς. Η ταυτότητα δεν γίνεται πλέον αντιληπτή ως έννοια με ουσιοκρατικό περιεχόμενο. Όσοι ασχολούνται με το αστικό φαινόμενο, αντιλαμβάνονται ότι είναι ακριβώς στο χώ-

ρο της πόλης όπου είναι εξαιρετικά εμφανής η διαφορά. Πρόκειται για τον ίδιο ακριβώς χώρο, όπως υποστήριξε ο Simmel (βλ. Κεφάλαιο 2), όπου γίνεται εφικτή η ελευθερία τού να είναι κανείς διαφορετικός. Οι πόλεις είναι οι χώροι όπου δημιουργείται και επιπλέον γίνεται (ή μπορεί να γίνει) ανεκτή η διαφορά.

Η εστίαση στην πολυμορφία και την ταυτότητα επέτρεψε να δούμε ότι διαφορετικές ομάδες μπορεί να χρησιμοποιούν, να βιώνουν και να συνδέονται με τους ίδιους αστικούς χώρους, συχνά ταυτόχρονα, με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Και αντίστροφα: οι ίδιοι αστικοί χώροι μπορεί να συνδέονται με πολλές, συχνά αντιθετικές μεταξύ τους, ταυτότητες και θέσεις υποκειμένων. Το ίδιο αστικό πάρκο μπορεί να αποτελεί χώρο όπου οι μη εργαζόμενες μητέρες πηγαίνουν βόλτα τα παιδιά τους· ταυτόχρονα, οι δημόσιες τουαλέτες του πάρκου μπορεί να αποτελούν χώρο συνεύρεσης ομοφυλόφιλων ανδρών· τα μονοπάτια του πάρκου μπορεί να χρησιμοποιούνται από τους εφήβους της γειτονιάς ως διάδρομοι για σκέιτ-μπορντ· τα παγκάκια του να αποτελούν «σπίτι» των αστέγων· οι χώροι με το γρασίδι να αποτελούν τόπο συνάντησης εραστών ή τόπο όπου γευματίζουν στα διαλείμματά τους οι υπάλληλοι γραφείου· ενώ οι κήποι του, χώρο εργασίας των κηπουρών και των εργατών του δήμου. Ένας χώρος, διαφορετικές χρήσεις, διαφορετικές σημασίες, οι οποίες μαρτυρούν ένα φάσμα από διαφορετικές ταυτότητες υποδεικνύοντας παράλληλα το αίσθημα του ανήκειν. Ακολουθώντας την υπόδειξη του de Certeau (1988), θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αυτές οι χρήσεις του χώρου μπορεί να είναι ακριβώς αντίθετες με τις χρήσεις που θα περίμεναν οι σχεδιαστές του χώρου (βλ. Κεφάλαιο 4). Επιπρόσθετα, ένα άτομο μπορεί να χρησιμοποιεί τον ίδιο χώρο διαφορετικά σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, ανάλογα με τη μεταβαλλόμενη κατάστασή του και σύμφωνα με τη μετατοπιζόμενη υποκειμενικότητά του. Στο βαθμό που αντλούν ποικίλα (συχνά αντιθετικά) νοήματα από τη σχέση τους με τον ίδιο χώρο, τα άτομα δεν αποτελούν παθητικά θύματα ή αποδέκτες των κυρίαρχων ιδεολογιών και των καταπιεστικών σχέσεων εξουσίας.

Στο επίπεδο της βιωμένης εμπειρίας, η πολιτισμική προσέγγιση της ιδέας της διαφοράς μπορεί να αναγνωρίσει ότι χώροι όπως το σπίτι ή το προάστιο, οι οποίοι θεωρούνται, σύμφωνα με τη δομιστική προσέγγιση, πως συμβάλλουν στην υποταγή συγκεκριμένων ομάδων, μπορούν αντίθετα σε ένα μικρο-επίπεδο να είναι χώροι ενδυνάμωσης αυτών των ομάδων. Παρόμοιες απόψεις αναδύονται μέσα από ποιοτικές έρευνες που επικεντρώνονται στην ακρόαση των εμπειριών και των προτεραιοτήτων των

ατόμων τα οποία χρησιμοποιούν συγκεκριμένους χώρους, παρά στη διερεύνηση υπερκείμενων αντικειμενικών δομών, όπως η τάξη ή η πατριαρχία. Η Susan Thompson (1994), για παράδειγμα, διεξήγαγε μια σε βάθος ποιοτική έρευνα με θέμα τις εμπειρίες των γυναικών μεταναστριών στα προάστια και τις γειτονιές τους σε μια πόλη της Αυστραλίας. Από τα αποτελέσματα της έρευνάς της φάνηκε ότι οι γυναίκες αυτές χρησιμοποιούσαν –και ταυτίζονταν με– αυτούς τους χώρους με τρόπους που συνέβαλαν όχι στην υποταγή τους, αλλά στην έκφραση της προσωπικής τους ισχύος.

Σε αντίθεση με την κυρίαρχη φεμινιστική θεώρηση, αυτές οι γυναίκες θεωρούσαν τα σπίτια τους και την κοινότητα της γειτονιάς τους ως κεντρικά στη θετική αποτίμηση του εαυτού και στην κατασκευή τόσο της προσωπικής όσο και της πολιτισμικής τους ταυτότητας. Τα σπίτια τους αποτελούσαν επίσης «σύμβολα της επιτυχίας τους στη χώρα υποδοχής και μέσα για να διατηρήσουν τους πολιτισμικούς, θρησκευτικούς και προσωπικούς τους δεσμούς με το παρελθόν» (Thompson 1994: 41). Η Thompson υποστηρίζει ότι τα σπίτια και οι γειτονιές των γυναικών μεταναστριών τις οποίες μελέτησε, αποτελούσαν χώρους «ευκαιριών» μάλλον παρά καταπίεσης. Με παρόμοιο τρόπο, στην προσωπική μου έρευνα όπου εξέτασα τις σχέσεις γυναικών με τη γειτονιά τους στα προάστια, βρήκα ότι τα προάστια αποτελούσαν πολύμορφους χώρους κι έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή και έκφραση της ταυτότητας των γυναικών και στον τρόπο που βίωναν την «κοινότητα» (Stevenson 1999a). Στις γειτονιές τις οποίες μελέτησα, οι προτεραιότητες, τα συμφέροντα και οι πράξεις των γυναικών ήταν αυτά που διαμόρφωναν και διατηρούσαν σημαντικά δίκτυα σχέσεων, παρόμοια με αυτά της παραδοσιακής γειτονιάς. Τα δίκτυα αυτά ορίζονταν με όρους γεωγραφικού χώρου και διασταυρώνονταν με ποικίλα συμφέροντα, συμπεριλαμβανομένων αυτών της τάξης, της ηλικίας, της εθνοπολιτισμικής ομάδας και του φύλου.

Είναι σαφές ότι το ζήτημα της εξουσίας παραμένει κεντρικό σε κάθε είδους ανάλυση των πολιτισμικών πολιτικών της διαφοράς, ενώ πολλά από τα έργα που διερευνούν τις σχέσεις εξουσίας εμπνέονται από τις θεωρίες του Michel Foucault. Ο γάλλος ιστορικός δεν ασχολείται με την έννοια της εξουσίας ως οντότητας που διεκδικείται και κατέχεται ή που είναι ενσωματωμένη σε κοινωνικές δομές όπως η τάξη ή το φύλο. Εστιάζει αντίθετα σε μικρο-περιβάλλοντα και στη μεταβαλλόμενη φύση της εξουσίας καθώς και στη σημασία του θεσμοθετημένου *λόγου*. Ωστόσο, η αποκλειστική εστίαση σε μικρο-περιβάλλοντα και η ανάδειξη της διαφοράς και της πολυμορφίας εγκυμονούν επίσης κινδύνους. Η απόρριψη του θε-

ωρητικού πλαισίου για την κατανόηση της συστηματικής δομικής ανισότητας και την εννοιολόγηση της κοινωνικής δικαιοσύνης μπορεί να οδηγήσει σε μια εξιδανίκευση της ζωής της πόλης, η οποία μπορεί ακριβώς να λειτουργήσει ως άλλοθι προκειμένου να αγνοηθεί η έντονη κοινωνική πόλωση – εξαιρετικά εμφανής στο χώρο της πόλης. Εάν όλα πρέπει να ερμηνεύονται και να κρίνονται με τους δικούς τους όρους, τότε είναι αδύνατο να γίνουν αντιληπτά τα μεγάλα αστικά ζητήματα της πρόσβασης, της ισότητας απέναντι στο δίκαιο και της «κοινωνικής δικαιοσύνης» (Harvey 1992). Όπως εξηγεί ο Marshall Berman (1988: 35), στην κοσμοθεώρηση του Foucault δεν υπάρχει θέση για την ελευθερία – οι μεγάλοι πολιτικοί αγώνες κρίνονται μάταιοι. Ωστόσο είναι εξαιρετικά δύσκολο να αναγνωρίζεται η σημασία της μικροϊστορίας και η αξία της φωνής του «άλλου» και να υποστηρίζεται ταυτόχρονα η δυνατότητα μιας συλλογικής ταυτότητας και μια μεταρρυθμιστική ατζέντα μέσω της συλλογικής δράσης: πρόκειται για ένα κρίσιμο ζήτημα που γεννά εντάσεις μεταξύ της οικουμενικότητας και του ατομικισμού (McGuigan 1999: 88), και το οποίο επιχειρεί να επιλύσει η Iris Marion Young (1990, 1995).

Η Young υποστηρίζει ότι για την πραγμάτωση της κοινωνικής δικαιοσύνης στην πόλη απαιτείται μια πολιτική της διαφοράς, η οποία δεν θα συνεπάγεται τον ανακλαστικό αποκλεισμό (1995: 268). Κύριος στόχος της θεωρητικού είναι η εξεύρεση μιας μέσης οδού μεταξύ του ατομικισμού της φιλελεύθερης πολιτικής θεωρίας και των εξιδανικευμένων εννοιών της κοινότητας που επικαλούνται οι (αριστεροί) επικριτές της. Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζει ότι και οι δύο θέσεις θεμελιώνονται στην πράξη στην άρνηση της διαφοράς – είτε με την έννοια της εξύμνησης του ατομικισμού είτε με την απαίτηση της ομοφροσύνης και της οικουμενικότητας, η οποία υποθάλπει την εξουδετέρωση της διαφοράς. Η ύπαρξη μιας κοινότητας στηρίζεται στην ομοιότητα και τη χάραξη και διατήρηση ορίων. Πρόκειται για ένα ιδεώδες, συνεχίζει η Young, που έχει οδηγήσει στο ρατσισμό, το σεξισμό και την ομοφοβία και έχει υποθάλψει τον αποκλεισμό μεταξύ ομάδων και μέσα στις ίδιες τις ομάδες. Αντίθετα, η αποδοχή της διαφοράς και η ώσμωση με ξένους αποτελούν θεμελιώδη χαρακτηριστικά της αστικής ζωής. Ορμώμενη από αυτήν τη θέση, η Young διατυπώνει ένα πρόγραμμα για μια πολιτική της διαφοράς:

> Το ιδεώδες της κοινότητας αρνείται και καταπιέζει την κοινωνική διαφορά ... ως μια εναλλακτική πρόταση στο ιδεώδες της κοινότητας, προτείνω το ιδεώδες, ένα όραμα, μιας αστικής ζωής όπου η διαφορά στους κόλπους της ομάδας θα επιβεβαιώνεται μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις ... Διαφορετικές ομάδες κατοικούν στην ίδια πόλη, η μία δίπλα στην άλλη, έρχονται σε επαφή μεταξύ τους στους χώρους της πόλης. (Young 1995: 251)

Η Young υποστηρίζει ότι σε μια πόλη, οι άνθρωποι δεν περιμένουν ότι εκείνοι που θα συναντούν θα είναι «σαν αυτούς», με την έννοια ότι θα αποτελούν μια ομοιογενή, αναμενόμενη κοινότητα. Υποστηρίζει επίσης ότι παρόλο που οι κάτοικοι της πόλης νιώθουν ίσως μια ισχυρή αίσθηση ότι ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες και χώρους, η αίσθηση αυτή του ανήκειν δεν είναι αποτέλεσμα της ομοιογένειας αλλά των κοινών αξιών που μοιράζονται. Στην πράξη, υποστηρίζει ότι στην πόλη οι άνθρωποι αναζητούν ενεργά κοινωνικές περιστάσεις και χώρους που θα τους φέρουν σε επαφή με αγνώστους. Εκκινώντας από αυτή την πεποίθηση, η πολιτική της διαφοράς της Young αναζητά τρόπους προκειμένου η διαφορά να αναγνωριστεί στους κόλπους κοινωνικών θεσμών και πολιτικών διαδικασιών. Κεντρική θέση στη διαδικασία που περιγράφει (βλ. επίσης τη συζήτηση για τον πολιτισμικό χωροταξικό σχεδιασμό, Κεφάλαιο 6) κατέχει η πρόβλεψη για δημόσιους χώρους και μέρη που θα είναι προσβάσιμα στον καθένα και θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν με πολλούς τρόπους (όπως οι χρήσεις του πάρκου που περιγράψαμε παραπάνω).

Σε πείσμα της εξιδανίκευσης της ζωής στην πόλη από την Young, πρόσφατες έρευνες έχουν αποδείξει ότι οι πόλεις μας παρουσιάζουν μια αυξανόμενη τάση, σε σύγκριση με παλαιότερες εποχές, να χωρίζονται σε γκέτο ομοιογένειας. Αντί να αναζητούν την ετερογένεια στη ζωή τους, οι άνθρωποι της πόλης επιδιώκουν αντίθετα να αποφεύγουν την επαφή με τη διαφορά. Το αποτέλεσμα είναι οι κάτοικοι των πόλεων από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα να επεξεργάζονται περίπλοκες στρατηγικές προκειμένου να ελέγξουν το περιβάλλον τους και να αποφύγουν αναπάντεχες συναντήσεις με τον «άλλο».

Νέες διαιρέσεις του αστικού χώρου;

Ολοένα και περισσότερα εμπειρικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι οι σύγχρονες πόλεις, αντί να επιτρέπουν τη διαφορά, υποθάλπουν αντίθετα (και επιτρέπουν να εκφραστούν οπτικά) μεγαλύτερες κοινωνικές, πολιτισμικές και οικονομικές ανισότητες, οδηγώντας στην ανάπτυξη στεγα-

νών χώρων ομοιογένειας (Marcuse 2000). Ο Peter Marcuse (2000) υποστηρίζει ότι οι πόλεις έχουν διαιρεθεί σε νησίδες,[2] υπονοώντας ότι, παρόλο που πάντα ήταν διαιρεμένες, οι ρίζες και οι μορφές της σύγχρονης αστικής διαίρεσης είναι διαφορετικές, ενώ η όλη διαδικασία μοιάζει περισσότερο ανησυχητική από ό,τι στο παρελθόν. Σύμφωνα με τον Marcuse (2000: 271) «ορισμένες διαιρέσεις απορρέουν από οικονομικές λειτουργίες, άλλες είναι πολιτισμικές και άλλες αντανακλούν και ενισχύουν σχέσεις εξουσίας· άλλες δε αποτελούν συνδυασμούς και των τριών μορφών». Η θέση του είναι ότι ενώ μπορεί να γίνει κατανοητή η διάκριση σε ζώνες, προκειμένου να διαχωριστούν οικονομικές και βιομηχανικές δραστηριότητες από άλλες, είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνει αποδεκτός ο άκαμπτος αστικός διαχωρισμός που προκύπτει από κοινωνικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις. Οι νέες διαιρέσεις, υποστηρίζει, γίνονται με κριτήρια την τάξη, τη φυλή, την εθνοπολιτισμική ομάδα και τον τρόπο ζωής και έχουν πολύ συγκεκριμένα αποτελέσματα στη «ζωή» της πόλης, τις μορφές της και τη δημοκρατία. Υποδεικνύει, για παράδειγμα, πως ενώ διαχωρισμοί ανάλογα με την εθνοπολιτισμική ομάδα και τον τρόπο ζωής τείνουν να είναι αποτέλεσμα εκούσιων, σε μεγάλο βαθμό, πράξεων και επομένως να θεωρούνται «συνακόλουθοι με μια δημοκρατική ζωή της πόλης» (Marcuse 2000: 272), οι ταξικές και φυλετικές διαιρέσεις δεν γίνονται εκούσια. Σύμφωνα με τον Marcuse, αυτός ο αστικός διαμελισμός είναι αποτέλεσμα της δομικής ανισότητας και της έλλειψης ισορροπίας της εξουσίας, γνωρισμάτων, δηλαδή, που αντιβαίνουν στα ιδεώδη μιας αστικής δημοκρατίας.

Στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον, θεαματικοί χώροι ευημερίας και αφθονίας εναλλάσσονται με εγκαταλειμμένους χώρους φτώχειας, στερήσεων και παρακμής. Οι διαιρέσεις είναι εμφανείς τόσο στην ανάδυση εξαιρετικά διαφορετικών (και προσεκτικά διαχωρισμένων) τόπων κατοικίας όσο και στην αυξανόμενη παρουσία ιδιωτικών χώρων αναψυχής, όπως είναι τα εμπορικά κέντρα των προαστίων που, σε πολλές πόλεις, έχουν αντικαταστήσει τον «κεντρικό δρόμο» ως κύριο αγοραστικό χώρο των μεσαίων και ανώτερων τάξεων. Οι τάσεις αυτές στην εξέλιξη των πόλεων συνέβαλαν στη σημαντική φυσική παρακμή ιδιαίτερα του παρα-

2. Ο όρος που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας είναι "quartered city", ορίζοντας τα "quarters" (= αστικά τετράγωνα, γειτονιές) τόσο ως γειτονιές όσο και ως απομονωμένα τμήματα της πόλης. Ο Marcuse αναφέρεται σε μια πόλη που έχει διαιρεθεί σε νησίδες πλούτου και φτώχειας, αυτόνομες και διακριτές μεταξύ τους. (ΣτΜ)

δοσιακού κέντρου της πόλης και προκάλεσαν αλλαγές στους τρόπους χρήσης και πρόσληψης των δημόσιων χώρων (Worpole 1991, 1992· βλ. επίσης Κεφάλαιο 6). Επιπλέον, η ιδιωτικοποίηση και η κανονικοποίηση του ελεύθερου χρόνου και των χώρων αναψυχής, για παράδειγμα των δημόσιων πάρκων ή των κήπων, επέδρασε σημαντικά στο μετασχηματισμό της αστικής μορφής και των χρήσεών της και συνέβαλε στην ανισότητα και τη χωρική πόλωση (Worpole 1991, 1992· Zukin 1997). Σε αυτούς τους τόπους, όπου κάποτε αναμιγνύονταν ελεύθερα άνθρωποι από διαφορετικές τάξεις και φυλές, σήμερα αποκλείονται, άμεσα ή έμμεσα, οι φτωχοί και οι περιθωριακοί. Ο αποκλεισμός αυτός είναι το αποτέλεσμα της αμηχανίας που νιώθει η μεσαία τάξη απέναντι στην αυξανόμενη παρουσία «τέτοιων» ανθρώπων στους χώρους αναψυχής.

Ο αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων οι οποίοι ζουν σε συνθήκες φτώχειας έχει διογκώσει το ποσοστό των αστέγων στις πόλεις. Η αύξηση των αστέγων –και η συνεπαγόμενη αντίληψη ότι έχει σημειωθεί αντίστοιχη αύξηση των εγκληματικών και αντικοινωνικών δραστηριοτήτων– οδήγησε σε εκκλήσεις προς τις αρχές των πόλεων προκειμένου να διαχειριστούν τις «ανάρμοστες» χρήσεις του αστικού χώρου και τα φυσικά σημάδια της αστικής παρακμής. Ως αποτέλεσμα, εφαρμόστηκαν πρακτικές, άλλοτε απροκάλυπτα και άλλοτε προκαλυμμένα, με σκοπό να ελεγχθεί η «παραβατική» συμπεριφορά – πρακτικές όπως η αυξανόμενη αστυνόμευση και επιτήρηση των χώρων, καθώς και η δημιουργική χρήση του αστικού χωροταξικού σχεδιασμού (Davis 1990· Zukin 1997). Εξαιρετικά συνηθισμένη είναι, για παράδειγμα, σε μεγάλες πόλεις του κόσμου, η κατασκευή πάγκων σε πάρκα και στάσεις λεωφορείων ακατάλληλων για να κοιμηθεί κάποιος. Επίσης, στην ατζέντα της αστικής ανάπλασης και του κοινωνικού ελέγχου εμφανίστηκε το ζήτημα της διαμόρφωσης και υλοποίησης στρατηγικών για τον επανασχεδιασμό ολόκληρων αστικών περιοχών, όπως παρακμασμένα κέντρα των πόλεων, δημόσια πάρκα και εγκαταλειμμένοι βιομηχανικοί χώροι. Αυτές οι στρατηγικές έχουν στόχο να μεταβάλουν παρακμασμένους αστικούς χώρους σε περιοχές που νά ανταποκρίνονται στις προτεραιότητες κατοίκησης και διασκέδασης της μεσαίας τάξης, απαλλαγμένες από φτωχούς, παραβάτες και άστεγους (βλ. Κεφάλαιο 6). Στις πόλεις όπου ζουν οι «κατέχοντες» και οι «μη κατέχοντες», η επιτήρηση και η αστυνόμευση έχουν ενσωματωθεί στον αστικό σχεδιασμό και την αρχιτεκτονική, προκειμένου να εξασφαλιστεί ο διαχωρισμός φτωχών-πλούσιων και να απομονωθεί αποτελεσματικά η μία τάξη (ή φυλετική ομάδα) από την άλλη. Σύμφωνα με τον Marcuse

(2000: 272), «μπορούμε να περιγράψουμε πολλές από τις σύγχρονές μας πόλεις ως ολοκληρωτικά κατακερματισμένες – πόλεις που συγκροτούνται από ένα σύνολο διαχωρισμένων χώρων συγκέντρωσης διαφορετικών ανθρώπων, ο καθένας από τους οποίους επιθυμεί και μόνο να παραμένει ξέχωρα από όλους τους άλλους».

Ο Mike Davis (1990: 224) προχωρά ακόμα πιο πέρα υποστηρίζοντας ότι ζούμε σε «πόλεις-οχυρά» που χωρίζονται βάναυσα στις «οχυρές κυψέλες» της ευημερούσας κοινωνίας και σε «χώρους τρόμου» όπου η αστυνομία μάχεται τους φτωχούς οι οποίοι εκλαμβάνονται ως εγκληματίες. Η αυξανόμενη ζήτηση για αστυνόμευση είχε ως συνέπεια να αυξηθεί η προσφορά ιδιωτικών εταιρειών προστασίας, οι οποίες έχουν πλέον καταλάβει ένα ρόλο που ανήκε παλαιότερα στην αποκλειστική δικαιοδοσία της δημόσιας αστυνομίας. Οι ιδιωτικές αυτές εταιρείες προστασίας περιπολούν δημόσιους, ιδιωτικούς και ημιδημόσιους χώρους, δεν είναι ωστόσο υπόλογες απέναντι στους δημόσιους φορείς. Αντίθετα, ενεργούν υπέρ των συμφερόντων ιδιωτών ή ιδιωτικών επιχειρήσεων με στόχο να προστατεύουν ιδιωτικές περιουσίες. Η τάση αυτή ξεκίνησε αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες για να γίνει σταδιακά, από τη δεκαετία του 1980, χαρακτηριστικό γνώρισμα των περισσότερων δυτικών πόλεων. Στην ίδια αυτή τάση, την οποία η Zukin έχει αποκαλέσει «αισθητικοποίηση του τρόμου» (1997: 26), μπορούμε να συμπεριλάβουμε την αύξηση της οικιακής ασφάλειας με την πρόσληψη ιδιωτικών εταιρειών προστασίας και/ή την εγκατάσταση προηγμένων τεχνολογικών συστημάτων ασφαλείας. Παρατηρήθηκαν επίσης αυξήσεις των περιφράξεων και των περιτοιχίσεων των κατοικιών όχι μόνο από τους πλούσιους αλλά επίσης και από τις μεσαίες τάξεις, καθώς και αλλαγές των αρχιτεκτονικών τεχνοτροπιών των οικιών οι οποίες ενσωμάτωσαν αμυντικά στοιχεία στον αισθητικό σχεδιασμό (Blakely και Snyder 1997· Marcuse 2000). Όσοι δεν μπορούσαν να ζήσουν σε προστατευμένους χώρους κατοικίας ή συγκροτήματα πολυκατοικιών, στηρίζονταν συχνά σε, επίσημα ή ανεπίσημα, προγράμματα επιτήρησης των γειτονιών, όπως το πρόγραμμα «Φύλακας της γειτονιάς» (*Neighbourhood Watch*) (Morgan 1994). Ο Steven Flusty (1997) περιγράφει την πολύπλοκη παραστασιακή επιτέλεση η οποία είχε καταλήξει να είναι τα τελευταία χρόνια η είσοδος στο σπίτι των γονιών του σε προάστιο του Λος Άντζελες:

> Την τελευταία δεκαετία ... η απλή πράξη της εισόδου στο σπίτι μας έχει αρχίσει να γίνεται μια υπόθεση τρομακτικά πολύπλοκη. Δίπλα στην πόρτα βρίσκεται μια μικρή μεταλλική πλάκα με ένα κόκκινο φωτάκι αναμμένο, το οποίο προειδοποιεί για την ύπαρξη ενεργοποιημένου συναγερμού. Προκειμένου να θέσω εκτός λειτουργίας το διακόπτη και να ανοίξω την μπροστινή πόρτα, έχω τριάντα δευτερόλεπτα στη διάθεσή μου, στη διάρκεια των οποίων πρέπει να απενεργοποιήσω το συναγερμό χτυπώντας ένα συνδυασμό αριθμών σε ένα μικρό πληκτρολόγιο στην είσοδο του σπιτιού. Εάν ξεχάσω το συνδυασμό... μια στριγκιά σειρήνα θα ξυπνήσει τη γειτονιά. Στη συνέχεια πρέπει να θέσω ξανά σε λειτουργία τον αρχικό διακόπτη και να απελευθερώσω το μηχανισμό ενός ξεχωριστού ρολογιού που βρίσκεται σε άλλη τοποθεσία του σπιτιού, προκειμένου να απενεργοποιηθεί ένας άλλος μηχανισμός που βρίσκεται κάτω από το πάτωμα και επικοινωνεί με τις εσωτερικές πόρτες. Τότε μόνο γίνεται εφικτό να περάσω χωρίς πρόβλημα στο εσωτερικό του σπιτιού και να επανενεργοποιήσω με ασφάλεια τον περιμετρικό συναγερμό του σπιτιού. Σε οποιαδήποτε στιγμή, ο συναγερμός μπορεί να τεθεί σε λειτουργία χτυπώντας έναν από τους «διακόπτες έκτακτης ανάγκης» οι οποίοι βρίσκονται διάσπαρτοι, σε στρατηγικές θέσεις, σε ολόκληρο το σπίτι. Το εξωτερικό του σπιτιού, που κάποτε φωτιζόταν μόνο από ένα φως στη βεράντα, τώρα φεγγοβολάει από τη λάμψη πολλαπλών λύχνων ασφαλείας των 150 Watt στην πίσω και τις πλαϊνές αυλές, οι οποίοι μένουν αναμμένοι από τη δύση έως την ανατολή με φωτοηλεκτρικούς αισθητήρες. (Flusty 1997: 46)

Το σπίτι αυτό, γράφει ο Flusty, είναι ένα από τα σπίτια «που προστατεύονται με τον λιγότερο ενοχλητικό τρόπο» στη συγκεκριμένη γειτονιά.

Οι πόλεις, επομένως, απέχουν πολύ από το να γίνουν χώροι συνάντησης της διαφοράς, καθώς οι κάτοικοί τους επινοούν διάφορους τρόπους για να το αποφεύγουν. Ολοένα και περισσότερο, οι διαφορετικές κοινωνικές τάξεις αναγκάζονται να ακολουθούν διαφορετικές διαδρομές μέσα στο χώρο, κατοικούν και περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους σε διαφορετικές ζώνες και σπάνια έχουν μια τυχαία και αναπάντεχη συνάντηση με τον «άλλο». Τα ιδεώδη αστικά τους περιβάλλοντα αποτελούν χώρους ελέγχου μάλλον παρά αταξίας. Η πόλη της διαφοράς δεν είναι ένας χώρος όπου υμνείται η υπάρχουσα πολυμορφία. Είναι ένας χώρος επιτήρησης και καχυποψίας –με κυψέλες ομοιογένειας, ίσως ακόμα και κοινότητας– ένας χώρος όπου πρέπει να αποφεύγεται η ανάμιξη με ξένους. Ο Mike Davis (1990), όπως και ο Marcuse, υποστηρίζει ότι η αστική διαίρεση αποτελεί αποτέλεσμα της δομικής εξουσίας και κυρίαρχων διαιρέσεων όπως είναι η τάξη και η φυλή. Σύμφωνα με τη θεωρία του Marcuse

(2000), είναι ανάγκη να αναγνωριστούν οι βάσεις μιας τέτοιας ανισότητας. Αυτή η γνώση θα μπορούσε με τη σειρά της να χρησιμοποιηθεί για να παραγάγει στρατηγικές που θα στόχευαν σε μια πιο δίκαιη κατανομή των αστικών πόρων και θα ενθάρρυναν την αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Με άλλα λόγια, αυτό που είναι απαραίτητο είναι να διερευνηθούν τα κοινωνικά, οικονομικά και χωρικά αποτελέσματα των οικονομικών και βιομηχανικών αλλαγών (κυρίως της παγκοσμιοποίησης). Όπως υποστήριξε ο Harvey (1992), όταν αποτιμούσε τη «μάχη» για τη διαχείριση του Tompkins Square Park[3] της Νέας Υόρκης:

> Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα μέσα ή γύρω από το πάρκο ή να κάνουμε σχέδια για τις μελλοντικές του χρήσεις, χωρίς να θέσουμε [το πάρκο] στο πλαίσιο των πολιτικών και οικονομικών μετασχηματισμών που πραγματοποιούνται στην αστική ζωή ... πρέπει να το αντιληφθούμε με τους όρους των κοινωνικών διαδικασιών που δημιουργούν τους άστεγους, που προωθούν εγκληματικές δραστηριότητες ... που παράγουν εξουσιαστικές ιεραρχίες μεταξύ των εύπορων οικιστών[4] και των άστεγων και που διευκολύνουν την εμφάνιση ισχυρών εντάσεων στα μείζονα κοινωνικά όρια της τάξης, του φύλου, της εθνοπολιτισμικής κοινότητας, της φυλής και της θρησκείας, του τρόπου ζωής και των χωρικών προτιμήσεων. (Harvey 1992: 591)

Στο πλαίσιο αυτό, ο Marcuse τονίζει ότι η διερεύνηση της διασύνδεσης μεταξύ αστικής διαίρεσης και παγκοσμιοποίησης έχει αναδειχθεί σε κεντρικό ζήτημα συζήτησης (και διαφωνίας) στο χώρο των αστικών σπου-

3. Το πάρκο αυτό βρίσκεται στο East Village της Νέας Υόρκης, μια περιοχή η οποία, την εποχή που έγιναν τα επεισόδια, κατοικούνταν από έναν εξαιρετικά ετερογενή πληθυσμό: νεοαφιχθέντες κάτοικοι από μεσαία και ανώτερα στρώματα (gentrifiers), κάτοικοι της εργατικής τάξης από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, φοιτητές, αναρχικοί, καλλιτέχνες και άλλοι μποέμ. Όλοι αυτοί χρησιμοποιούσαν το πάρκο ενώ φιλοξενούσε επίσης ναρκομανείς και άστεγους αποτελώντας τελικά πεδίο σύγκρουσης όλων των παραπάνω ομάδων. Παράπονα για τη φασαρία, το κάπνισμα, τα ναρκωτικά οδήγησαν, το 1992, σε μια μεγάλη επιχείρηση εκκαθάρισης του πάρκου από τους άστεγους, η οποία αποτέλεσε την αφορμή για μια μεγάλη συζήτηση, μέρος της οποίας αποτελεί και το σχετικό άρθρο του Harvey. (ΣτΜ)

4. Gentrifiers. Το φαινόμενο του «εξευγενισμού» μιας περιοχής (gentrification) αναφέρεται στην εκδίωξη του προϋπάρχοντος πληθυσμού από μια αναβαθμιζόμενη αστική περιοχή και την κατάληψη του χώρου από νέο πληθυσμό ανώτερου κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου. (ΣτΜ)

δών. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια σημαντική θεματική της μελέτης των αστικών πολιτισμών. Έτσι, έχει αναγνωριστεί ότι οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης θέτουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται οι σύγχρονες σχέσεις μεταξύ της καπιταλιστικής οικονομικής εξουσίας, της πόλης και της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας και επιτείνουν τις χωρικές συνέπειες της κοινωνικής και οικονομικής ανισότητας (βλ. Κεφάλαιο 6). Ιδιαίτερα για τους μαρξιστές, μεγάλο ενδιαφέρον έχουν τα άνισα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης μέσα στις πόλεις και μεταξύ των πόλεων σε ολόκληρο τον πλανήτη, καθώς και μέσα στα έθνη και μεταξύ των δυτικών και μη δυτικών εθνών. Και σε αυτές τις συζητήσεις, επίσης, κρίσιμοι σύνδεσμοι είναι οι έννοιες της ετερογένειας και της ομοιογένειας.

Παγκόσμιες τάσεις και τοπική πολυμορφία

Σε λιγότερο από μία δεκαετία και στο βαθμό που πολλές πολιτισμικές και οικονομικές τάσεις και ανταλλαγές φαίνονται να υπερβαίνουν τα γεωγραφικά και διοικητικά όρια των εθνών κρατών, η ρητορική της παγκοσμιοποίησης και οι συνέπειές της κυριαρχούν στον ακαδημαϊκό, πολιτικό και καθημερινό *λόγο* (βλ. επίσης Κεφάλαιο 6). Οι τάσεις αυτές έχουν μπει σε μια τροχιά δίνοντας ελάχιστες ευκαιρίες για διαμεσολάβηση στις εθνικές κυβερνήσεις και χωρίς το παραμικρό ενδιαφέρον για τις συνέπειες αποφάσεων που πάρθηκαν σε άλλα μέρη του κόσμου –συχνά μάλιστα σε κανένα συγκεκριμένο μέρος– σε τοπικό επίπεδο. Στους *λόγους* της παγκοσμιοποίησης υπάρχει μια εσωτερική λογική που περιθωριοποιεί και αποδυναμώνει κοινότητες και περιοχές. Ως άτομα και συλλογικότητες, οι άνθρωποι μοιάζουν ανίκανοι να παρέμβουν δραστικά είτε για να κατευθύνουν είτε για να εμποδίσουν αλλαγές. Επιπλέον, όσοι τολμούν να αμφισβητήσουν τις παραδοχές της παγκοσμιοποίησης, κατηγορούνται ως φορείς ενός παρωχημένου συντηρητισμού. Η παγκοσμιοποίηση είναι σήμερα η σχεδόν αδιαμφισβήτητη αιτία (και αιτιολογία) της ανεργίας, της αποβιομηχάνισης και της εμφάνισης πόλεων και περιοχών που εντάσσονται στην αποκαλούμενη «ζώνη της σκουριάς»[5] (Stevenson

5. Στο πρωτότυπο *rustbelt*: Πρόκειται για πρώην βιομηχανικές πόλεις οι οποίες, εξαιτίας της αποβιομηχάνισης (και της μετακίνησης των εργοστασίων σε άλλες φθηνότερες περιοχές), βιώνουν μια γενική παρακμή του αστικού περιβάλλοντος: μείω-

1998). Οι επιταγές της παγκοσμιοποίησης διαμορφώνουν εκ νέου τις κοινωνικές, πολιτισμικές και τοπικές ανισότητες σε τέτοιο βαθμό, ώστε εύκολα μπορεί να συμφωνήσει κανείς με την παρατήρηση του Wenner (1996: 235) ότι είναι «πολύ δύσκολο να αρέσει» οποιαδήποτε μορφή κι αν παίρνει η παγκοσμιοποίηση.

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί σύνθετη ιδέα και διαδικασία. Αντίστοιχα, και τα αποτελέσματά της είναι αβέβαια και απρόβλεπτα. Οι εντάσεις στις σχέσεις μεταξύ «της Δύσης και των υπολοίπων», για παράδειγμα, αποτυπώνονται, στην πιο σκληρή τους εκδοχή, στις συνέπειες που έχουν σε τοπικό επίπεδο τα δυτικά μέσα μαζικής επικοινωνίας και οι δυτικές οικονομικές διαδικασίες που τείνουν πλέον να παγκοσμιοποιηθούν. Ένα είναι το κυρίαρχο ερώτημα που αναδύεται: αυτή η παγκοσμιοποίηση έχει ή δεν έχει ως αναγκαίο αποτέλεσμα τον εκδυτικισμό και συνεπώς τον εκμηδενισμό των τοπικών ή αυτοχθόνων πολιτισμικών ταυτοτήτων; Πίσω από το ερώτημα αυτό ελλοχεύει ο φόβος ότι η παγκόσμια διείσδυση των κυρίαρχων «συστημάτων σημασιών, δράσης και συμβολικών μορφών» (King 1990: 398), τα οποία συνήθως θεωρούνται ότι είναι εκείνα των Ηνωμένων Πολιτειών, εκμηδενίζει την τοπική πολιτισμική πολυμορφία σε ολόκληρο τον κόσμο. Ωστόσο, ένα τέτοιο επιχείρημα είναι δύσκολο να υποστηριχτεί.

Παρόλο που η παγκόσμια επέκταση του αμερικανικού πολιτισμού και η εισβολή της σε άλλους γεωγραφικούς και πολιτισμικούς χώρους αποτελούν εμπειρικές πραγματικότητες, το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης δεν είναι αναγκαστικά η καταστροφή της τοπικής πολιτισμικής πολυμορφίας και ζωτικότητας (Featherstone 1990). Το πιο πιθανό μάλλον σενάριο είναι ότι τα προϊόντα και οι πρακτικές του παγκοσμιοποιημένου πολιτισμού θα μετασχηματίζονται ή θα υπονομεύονται και μόνο με την επαφή τους με έναν συγκεκριμένο τοπικό πολιτισμό. Έχει, μάλιστα, επισημανθεί ότι η τοπική «απάντηση στην παγκοσμιοποίηση» (King 1990: 398) είναι συχνά η αύξηση της παραγωγής διαφοράς και όχι η αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής ομοιότητας. Αυτή η διαδικασία συχνά

ση του πληθυσμού, αύξηση της εγκληματικότητας, ανεργία, εγκατάλειψη των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων προς τα προάστια. Το φαινόμενο συνδυάζεται με το αντίθετό του, την *sunbelt* πόλη, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά μεταναστευτικής δύναμης, χαμηλούς μισθούς και νέες βιομηχανίες. Πρόκειται για φαινόμενα που παρουσιάστηκαν αρχικά στη δεκαετία του 1970 στις Ηνωμένες Πολιτείες και μελετήθηκαν αρκετά από την κοινωνιολογία των τελευταίων δεκαετιών του 20ού αιώνα. (ΣτΜ)

παίρνει τη μορφή μιας εξύμνησης των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και πρακτικών που συχνά φτάνει –πρέπει να το παραδεχτούμε– στο επίπεδο της παρωδίας. Ορισμένοι θεωρητικοί υποστήριξαν ότι μια απάντηση στις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης ήταν η «εξέγερση εγχώριων μορφών πολιτισμού, την οποία ενίοτε υποκινούσαν θρησκευτικοί φονταμενταλισμοί» (McGuigan 1999: 96). Έτσι λοιπόν, παρόλο που είναι αναμφισβήτητη η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση του πολιτισμού, δεν μπορούμε ωστόσο να κάνουμε λόγο για την ύπαρξη ενός νεοεμφανιζόμενου παγκόσμιου πολιτισμού που περικλείει ή περιβάλλει όλους τους επιμέρους τοπικούς πολιτισμούς (Featherstone 1990: 11).

Εξετάζοντας την παγκοσμιοποίηση ο McGuigan (1999) μεταφέρει επίσης την εστία του ενδιαφέροντος στους τρόπους με τους οποίους η ακαδημαϊκή θεωρητικοποίηση εμπλέκεται ακούσια στην υποστήριξη μορφών της παγκόσμιας κυριαρχίας. Επισημαίνει, για παράδειγμα, ότι έχει ασκηθεί κριτική στην παγκοσμιοποίηση διότι επιβάλλει σε μη δυτικούς πολιτισμούς δυτικές αξίες και πολιτικά ιδεώδη, όπως η ισότητα, ο ατομικισμός και η δημοκρατία (McGuigan 1999: 88). Με παρόμοιο τρόπο, έχουν κατηγορηθεί οι πρωτεργάτες της «ετερότητας» και της διαφοράς ότι αναδεικνύουν ένα ουσιαστικά δυτικό «εμείς» και ένα επίσης δυτικό σώμα αξιών. Ο πυρήνας αυτής της κριτικής μπορεί να συνοψιστεί στο παρακάτω απόσπασμα: «Οι κρίσεις της ταυτότητας και της επιστημολογίας, οι χρόνιες επιλογές αυτών που απελευθερώνονται από την παράδοση και τους σύγχρονους περιορισμούς, δεν ενδιαφέρονται και τόσο για την πείνα και τους θανάτους στην Αφρική. Αποτελούν δυτικά και μόνο προβλήματα που δεν έχουν καμιά σχέση με τις υλικές και πολιτισμικές πραγματικότητες του υπόλοιπου κόσμου» (McGuigan 1999: 89).

Ωστόσο, η διερεύνηση των τοπικών συνεπειών της παγκοσμιοποίησης δεν έχει ακόμα επικεντρωθεί στο ζήτημα «της Δύσης και του υπόλοιπου κόσμου». Από τη δεκαετία του 1980, η συνειδητοποίηση ότι τα αποτελέσματα της παγκόσμιας οικονομικής μεταβολής κατανέμονται γεωγραφικά με άνισο τρόπο, οδήγησε σε ένα ειδικό ενδιαφέρον για τη μοναδικότητα και την ιδιαιτερότητα διαφορετικών πόλεων και τοπικοτήτων των δυτικών εθνών καθώς και για τις αντιδράσεις τους στα συχνά καταστροφικά αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης (Massey 1984· Urry 1985· Cooke 1989· *Environment and Planning A* 1989, 1991). Οι νέες αυτές προσεγγίσεις, επηρεασμένες εν μέρει από τις πολιτισμικές θεωρίες της διαφοράς και ακολουθώντας τη γενική αμφισβήτηση των δομιστικών επιστημολογιών, θέλησαν να βρουν γόνιμους τρόπους εννοιολόγησης της

σχέσης μεταξύ κοινωνίας και χώρου, τρόπους που θα λάμβαναν υπόψη τους τόσο το μικρο- όσο και το μακρο-επίπεδο. Αναζήτησαν τρόπους διερεύνησης των αποτελεσμάτων της παγκοσμιοποίησης στους τοπικούς πολιτισμούς και στις τοπικές οικονομίες, οι οποίοι δεν θα ολισθαίνουν στο σχετικισμό. Σε αυτό ακριβώς το διανοητικό πεδίο ήταν που, σύμφωνα με την Zukin (1988: 433), ο κυρίαρχος τρόπος σκέψης γύρω από το αστικό φαινόμενο επηρεάστηκε κυρίως από συζητήσεις και θεωρίες που συνδέονταν με το μεταμοντερνισμό και τις πολιτισμικές σπουδές.

Στο πλαίσιο αυτό, πραγματοποιήθηκαν τη δεκαετία του 1980 πολυάριθμες έρευνες στο χώρο των κοινωνικών επιστημών σχετικά με τις συνέπειες της εθνικής και παγκόσμιας οικονομικής αναδόμησης σε περιοχές της Μεγάλης Βρετανίας (Savage κ.ά. 1987· Cooke 1989· Bagguley κ.ά. 1990· Harloe κ.ά. 1990). Αυτές οι «σπουδές της τοπικότητας» αποτέλεσαν το θέμα πολλών συνεδρίων κι έδωσαν το έναυσμα σε ζωηρούς διαλόγους στο χώρο της βρετανικής αστικής κοινωνιολογίας και της ανθρωπογεωγραφίας με θέματα που αφορούσαν τις μεθοδολογικές και επιστημονικές δυνατότητες και τα όριά τους. Η Doreen Massey (1991), κεντρική μορφή στο χώρο της έρευνας της τοπικότητας, υποστήριξε ότι οι εθνικές και διεθνείς αλλαγές στην οικονομία και τη φύση της εκβιομηχάνισης δεν επηρεάζουν με τον ίδιο τρόπο επιμέρους περιοχές και τόπους. Εκείνο, ωστόσο, που έχει σημασία, συνεχίζει, είναι να διαμορφωθούν πολιτικές και προτάσεις για πολιτική δράση που θα στηρίζονται στην κατανόηση του βαθμού και της φύσης αυτών των διαφοροποιημένων αποτελεσμάτων. Γράφει σχετικά (Massey 1991: 275): «Οι τοπικότητες δεν αφορούν μόνο τα ιδιαίτερα οικοδομήματα μιας περιοχής, ούτε καν κεφάλαια που βρίσκονται στιγμιαία εγκλωβισμένα· αφορούν τη διαπλοκή κοινωνικών δραστηριοτήτων και κοινωνικών σχέσεων – κυρίως, δραστηριοτήτων και σχέσεων οι οποίες είναι εξ ορισμού δυναμικές, μεταβαλλόμενες». Με άλλα λόγια, οι σπουδές αυτές αφορούν «τόπους» και τοπικές πολιτισμικές ταυτότητες.

Η εστίαση αυτή, ωστόσο, έχει δεχτεί κριτικές από θιασώτες πιο ορθόδοξων αστικών θεωρητικών προσεγγίσεων. Αυτοί υποστήριξαν ότι η έρευνα που επικεντρώνεται στο τοπικό (η οποία περιλαμβάνει και τις πολιτικές του πολιτισμού και της διαφοράς) αποτελεί μια συντηρητική πρακτική που ευτελίζει τη σημασία και το βαθμό των ταξικών ανισοτήτων υποβαθμίζοντας έτσι το ενδεχόμενο μιας ριζικής κοινωνικής αλλαγής. Ο Harvey, ένας από αυτούς που άσκησαν δριμεία κριτική σε ορισμένες όψεις της έρευνας της τοπικότητας, γράφει σχετικά: «Κάθε πρόταση

του *Spatial Divisions of Labour* (ενός βιβλίου της Massey που είχε μεγάλη επίδραση) είναι τόσο φορτωμένη από τη ρητορική περί ενδεχομενικότητας, χώρου και ιστορικής ιδιαιτερότητας, ώστε το όλο οδηγητικό νήμα του μαρξιανού επιχειρήματος υποβαθμίζεται στον απλό απόηχο μιας σειράς ανενεργών μαρξιανών κατηγοριών» (Harvey 1987: 373). Σύμφωνα με τον Harvey, το ερευνητικό ενδιαφέρον για το «τοπικό» μετατόπισε την εστίαση της μαρξιστικής αστικής έρευνας και τη μετέτρεψε από μια υλιστική απόπειρα που διερευνούσε τη δομική ανισότητα και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής σε έρευνα που επικεντρώνεται κυρίως στη σημασία της κατανάλωσης. Απαντώντας, η Massey (1992: 12) υποστήριξε ότι είναι σημαντικό να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε «πολιτικές που βασίζονται σε τόπους» και «πολιτικές που περιορίζονται σε τόπους». Η διάκριση αυτή απαιτεί από τους μαρξιστές να μετατοπίσουν το ενδιαφέρον τους πέρα από έννοιες όπως η επανάσταση του προλεταριάτου, προκειμένου να αντιληφθούν και να ασχοληθούν με αυτό που ο John Urry (1989) ονομάζει πολιτικές με «μικρό π» μιας κοινωνίας των πολιτών: οι πολιτικές αυτές, σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό, έχουν να κάνουν με τον πολιτισμό και την κατανάλωση.

Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται ότι η κοινωνία γίνεται ολοένα και πιο «κατακερματισμένη» και οι ατομικοί στόχοι, στόχοι που συνδέονται, για παράδειγμα, με ζητήματα προσωπικής ταυτότητας, κατανάλωσης και τρόπου ζωής, αντικαθιστούν θεμελιώδεις άλλοτε δεσμεύσεις σε συλλογικούς στόχους και προτεραιότητες, ιδιαίτερα στόχους και προτεραιότητες που συνδέονται με τις παραγωγικές σχέσεις. Ο Scott Lash (1993: 252) επισημαίνει ότι έχει γίνει μια «μετατόπιση της πολιτικής από την παραγωγή στην κατανάλωση, από το υλικό στο πολιτισμικό». Παρ' όλα αυτά, οι πόλεις και οι αστικοί πολιτισμοί συνεχίζουν να δομούνται, να αποδομούνται και να αναδομούνται στη βάση ισχυρών εμπορικών συμφερόντων (κυρίως συμφερόντων λευκών ανδρών της μεσαίας τάξης) τα οποία έχουν, ολοένα και περισσότερο, παγκόσμιες βλέψεις. Έτσι οι κύριες μορφές της κοινωνικής ανισότητας, όπως η τάξη ή το φύλο, συνεχίζουν να αναπαράγονται και να εγγράφονται σε τοπικό επίπεδο. Η πρόκληση με την οποία ήρθε αντιμέτωπη η αστική έρευνα από το 1980 και εξής ήταν η ανάδειξη αυτών των αντιφάσεων. Αυτό ακριβώς επιχείρησε να κάνει η έρευνα της τοπικότητας εστιάζοντας στη σχέση μεταξύ παγκόσμιου και τοπικού.

Οι σπουδές της τοπικότητας επιχείρησαν τρία πράγματα. Πρώτον, προσπάθησαν να ενσωματώσουν τις σημαντικές προκλήσεις και θεωρή-

σεις των πολιτισμικών σπουδών και το ενδιαφέρον τους για τη διαφορά και το μικρο-επίπεδο. Δεύτερον, διατήρησαν το ενδιαφέρον τους για διαδικασίες του μακρο-επιπέδου, όπως η παγκοσμιοποίηση και ο καπιταλισμός που συνεχίζουν με ανόμοιους τρόπους να δομούν και να καταστρέφουν τοπικότητες. Τρίτον, οι θεωρητικοί αυτού του χώρου επιχείρησαν να αναδείξουν την κεντρική θέση που κατέχει ο πολιτισμός και η κατανάλωση στη σύγχρονη αστική εμπειρία. Η Meagan Morris (1992, 1993) υποστηρίζει ότι οι έρευνες που «βασίζονται σε έναν τόπο ... μπορεί να παραγάγουν στο μέλλον πιο συγκεκριμένες προτάσεις για την άρθρωση και την άσκηση πολιτικών του "χώρου" από αυτές που κατάφεραν να πετύχουν άλλες θεωρητικές παραδόσεις οι οποίες αυτοπροσδιορίζονταν ως οικουμενικές». Παρά τις επιφυλάξεις του, ακόμα και ο Harvey (1987: 376) αναγνώρισε ότι η μελέτη του τοπικού μπορεί να είναι σημαντική για την «αναζήτηση παγκόσμιων λύσεων» στις αστικές κρίσεις. Όπως θα δούμε και στα επόμενα κεφάλαια, η διερεύνηση της πόλης ως κειμένου μπορεί επίσης να αναδείξει σημαντικές όψεις αυτών των διαδικασιών. Τα μεθοδολογικά και θεωρητικά εργαλεία της πολιτισμικής έρευνας μπορούν να εμβαθύνουν τον τρόπο που κατανοούμε τη δυναμική των κοινωνικών δομών, της κοινωνικής δράσης και των σύγχρονων αστικών μορφών πολιτισμού.

Συμπέρασμα: Μικρο- και μακρο-επίπεδο

Το ζήτημα της πολυμορφίας παίζει θεμελιώδη ρόλο στη δημογραφία και την εμπειρία της πόλης. Γι' αυτό και αποτέλεσε μία από τις σημαντικές θεματικές των μελετών που έχει παραγάγει ο χώρος των αστικών σπουδών. Οι ερευνητές έχουν προσεγγίσει με πολλούς τρόπους ζητήματα όπως η κατανομή, οι συνέπειες και οι αιτίες της διαφοράς. Το παρόν κεφάλαιο παρουσίασε ορισμένες από τις σημαντικότερες σχετικές προσεγγίσεις των αστικών σπουδών, υποδεικνύοντας ότι οι απόπειρες αυτές ήταν ταυτόχρονα άνισες και αντιφατικές. Από τη μια μεριά, δομιστικά θεωρητικά σχήματα, όπως αυτά της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας και του πρώιμου φεμινισμού, στο χώρο των αστικών σπουδών υποστήριξαν ότι το κύριο ζήτημα δεν είναι η διαφορά αλλά η ανισότητα και ότι χρέος της έρευνας των αστικών σπουδών είναι να αποκαλύψει τις αιτίες και τις διαδικασίες που αναπαράγουν αυτή την ανισότητα. Από την άλλη, οι υπέρμαχοι της διαφοράς απορρίπτουν τις ολιστικές ερμηνείες της ανισότητας που δομούνται κάτω από την ομπρέλα των κοινωνικών και οικονομικών δομών. Για τους μαρξιστές, η αστική μορφή και η ανισότητα αποτελούν δύο από τα αποτελέσματα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ενώ η κατανομή των αστικών πόρων, στους οποίους συμπεριλαμβάνουν τις βοηθητικές υπηρεσίες και την ποιότητα του τόπου κατοικίας, εξαρτάται από τους θεμελιώδεις μετασχηματισμούς της φύσης του καπιταλισμού. Το σημαντικό έργο του Castells επικεντρώνεται στην ανάλυση των σχέσεων μεταξύ συλλογικής κατανάλωσης και αναπαραγωγής της καπιταλιστικής εργατικής δύναμης. Οι μαρξιστές που δεν πείστηκαν από την άποψη του Castells για το αντικείμενο της κοινωνιολογικής ανάλυσης, παρέμειναν προσηλωμένοι στη διερεύνηση των αστικών συνεπειών του καπιταλισμού και της ταξικής φύσης της ανισότητας. Πολλές από τις πρώτες φεμινίστριες, επίσης, αποδέχτηκαν τη σημασία του καπιταλισμού στη διαμόρφωση του αστικού τοπίου – προσθέτοντας βέβαια την παράμετρο του φύλου. Οι φεμινίστριες αυτές απέδειξαν πως η οικιακή εργασία των γυναικών ήταν εξίσου σημαντική για την αναπαραγωγή του έμψυχου εργατικού δυναμικού. Υποστήριξαν ότι το οικιστικό περιβάλλον ενισχύει τις έμφυλες διαφορές και ανισότητες, ενώ πρακτικές όπως ο αστικός χωροταξικός σχεδιασμός διατρέχονται από πατριαρχικές ιδεολογίες που τοποθετούν τις γυναίκες στο σπίτι και τα προάστια και τους άνδρες στην πόλη. Αναγνώρισαν, επίσης, το φόβο ως σημαντικό άξονα που δομεί τη σχέση των γυναικών με το δομημένο περιβάλλον.

Η μετατόπιση από το ζήτημα της ανισότητας σε αυτό της διαφοράς, μια μετατόπιση που φέρει τη σφραγίδα της επιρροής των πολιτισμικών σπουδών, αποτέλεσε μια σημαντική εξέλιξη στο χώρο των αστικών σπουδών. Παρόλο που οι πολιτισμικές σπουδές κάνουν λόγο για φύλο, εθνοπολιτισμική ομάδα, φυλή και τις εκφράσεις τους στο δομημένο τοπίο, η διαφορά δεν είναι συνώνυμη της ανισότητας. Ενώ οι θεωρίες της ανισότητας ασχολούνται με τις δομικές αιτίες και τις θεμελιώδεις μεταβολές, οι υπέρμαχοι της διαφοράς απορρίπτουν την ύπαρξη υπερκείμενων δομών εξουσίας υποστηρίζοντας ότι η εξουσία είναι κάθε φορά καταστασιακή και γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης μέσα από αγώνες καί με βάση θεσμοθετημένους *λόγους*. Υποστηρίζουν, για παράδειγμα, ότι δεν μπορεί κανείς να μιλά εξ ονόματος όλων των γυναικών, διότι δεν έχουν όλες οι γυναίκες την ίδια σχέση με το χώρο. Καθεμία κατέχει ένα φάσμα (συχνά αντιθετικών) υποκειμενικών θέσεων μέσω των οποίων εμπλέκεται στο αστικό τοπίο. Η Young (1990, 1995) εισήγαγε την έννοια της αστικής διαφοράς ως βάση για μια νέα εννοιολόγηση της πολιτικής – έναν άλλο τρόπο αντίληψης πέρα από τις περιοριστικές έννοιες της κοι-

νότητας και του ατομικισμού. Παρά τη σημασία της θεωρίας της Young, οι νέες τάσεις στο πλαίσιο των αστικών σπουδών υποδεικνύουν ότι, αντί να προωθείται και να υποστηρίζεται η εμπειρία της διαφοράς, η δόμηση της πόλης, σύμφωνα με τις προτεραιότητες των κατοίκων της, τείνει να δημιουργεί ολοένα και περισσότερο ομοιογενή, προβλέψιμα περιβάλλοντα όπου θα ελέγχεται, εάν δεν είναι εφικτό να αποφεύγεται ολοκληρωτικά, κάθε τυχόν συνάντηση με τη διαφορά. Οι αναλύσεις αυτών των αστικών τάσεων υποδεικνύουν ότι θα πρέπει να βρεθούν τρόποι που να ερευνούν και τις δομικές και τις βιωμένες διαστάσεις του χώρου. Στο πρόβλημα αυτό επιχείρησαν να απαντήσουν νέες προσεγγίσεις που διερεύνησαν τους τρόπους με τους οποίους οι τοπικότητες επηρεάστηκαν και αντέδρασαν στην παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού και του πολιτισμού. Οι εντάσεις που ενυπήρχαν στη μελέτη της διαφοράς και της ανισότητας μετατοπίστηκαν στη διαπραγμάτευση μιας ακόμα διχοτομίας – αυτής μεταξύ μικρο- και μακρο-επιπέδου.

Το επόμενο κεφάλαιο αναπτύσσει ορισμένες από τις θεματικές τις οποίες εισαγάγαμε ήδη σε αυτό το κεφάλαιο, και πραγματεύεται τη συμβολή σημαντικών πολιτισμικών θεωριών (όπως αυτές που ενθαρρύνουν εννοιολογήσεις της διαφοράς) στη μελέτη του αστικού.

Προτεινόμενη βιβλιογραφία

Fincher, R. και Jacobs, J. (επιμ.) (1998) *Cities of Difference*. Νέα Υόρκη: Guilford.
Marcuse, P. (2000) "Cities in quarters", στο G. Bridges και S. Watson (επιμ.) *Companion to the City*. Οξφόρδη: Blackwell.
Saunders, P. (1981) *Social Theory and the Urban Question*. Λονδίνο: Hutchinson.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ: ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΩΣ ΚΕΙΜΕΝΟ

> Η πόλη όπως τη φανταζόμαστε –η εύπλαστη πόλη της ψευδαίσθησης, του μύθου, της επιθυμίας, του εφιάλτη– είναι εξίσου αληθινή, ίσως και περισσότερο αληθινή, από την άκαμπτη πόλη που μπορούμε να εντοπίσουμε σε χάρτες, σε στατιστικές και μονογραφίες της αστικής κοινωνιολογίας, της δημογραφίας και της αρχιτεκτονικής.
> (Raban 1974: 2)

Εισαγωγή: Ο πολιτισμός των πόλεων

Έχει γίνει πλέον κοινός τόπος ότι οι πόλεις παίζουν κεντρικό ρόλο στην κατασκευή και στη βίωση του πολιτισμού της καθημερινής ζωής και ότι στους χώρους τους δομούνται και αποδομούνται συλλογικά ή ατομικά νοήματα και διαμορφώνονται ταυτότητες. Όπως αναφέραμε στο Κεφάλαιο 3, οι πόλεις συγκροτούνται από πολλές ιστορίες και πολλά συνυπάρχοντα και ανταγωνιστικά παρόντα. Παρατηρήσεις αυτού του είδους μοιάζουν σήμερα τόσο ενσωματωμένες στο λεξιλόγιο των σύγχρονων αστικών σπουδών, ώστε εύκολα μπορεί κανείς να ξεχάσει πόσο σχετικά πρόσφατα αποκτήσαμε τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για να γίνει κάτι τέτοιο εφικτό (και για να διερευνηθεί η πολυπλοκότητα του αστικού πολιτισμού). Εύκολα μπορούμε να ξεχάσουμε επίσης ότι δεν ήταν οι θεωρήσεις των έργων της κυρίαρχης παράδοσης των αστικών σπουδών, αλλά οι θεωρίες και οι μέθοδοι ενός διεπιστημονικού πεδίου πολιτισμικής έρευνας οι οποίες αναδιοργάνωσαν, έστω και άθελά τους, αποτελεσματικά το χώρο των αστικών σπουδών. Επηρεασμένοι από το